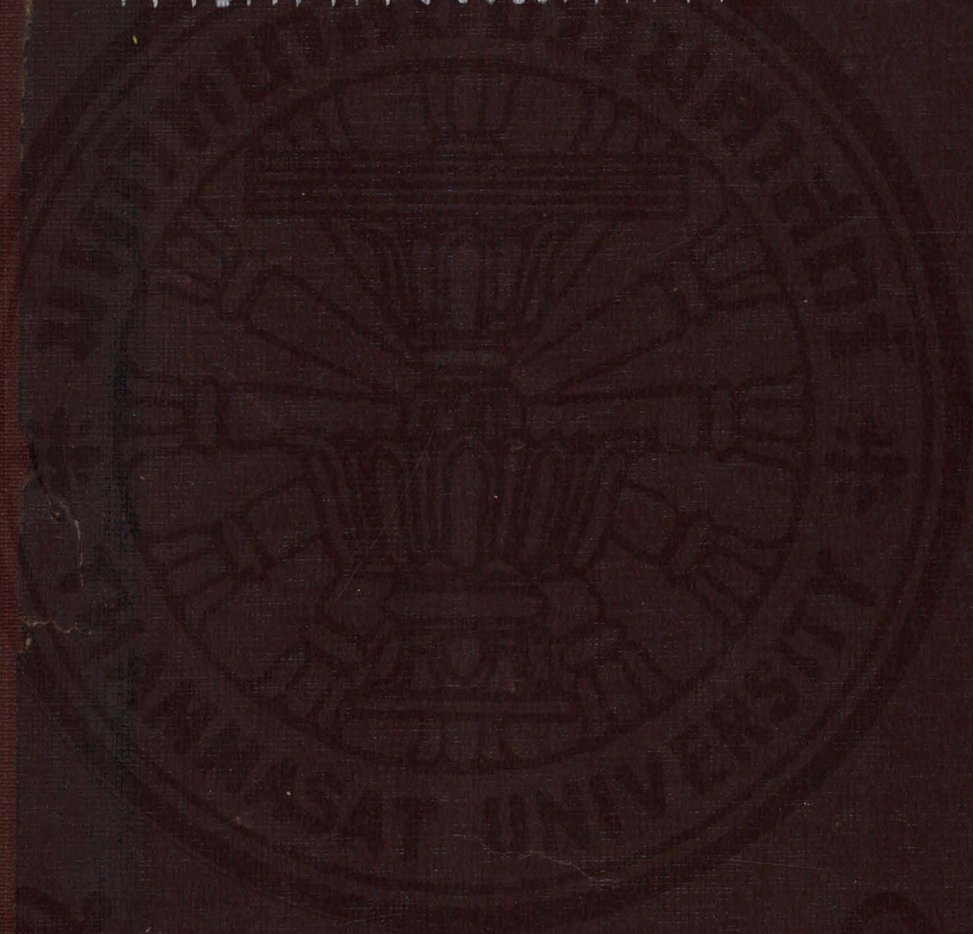
กำเนิดกรมแผนที่

เรื่อง

กำเนิดกรมแผนที่

เรียบเรียงโดย

พระยามหาอำมาตยาธิบดี

พิมพ์แจกในการพระราชทานเพลิงศพ

มหาอำมาตย์โท พระยามหาอำมาตยาธิบดี (แสง วิรยศิริ)

ป.ช., ป.ม., ท.จ.ว.

ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๘

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มหาอำมาตย์โท พระยามหาอำมาตยาธิบดี

ชาตะ ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๐๘

อนิจกรรม ๑๔ มกราคม ๒๔๙๙

(สำเนา)

ที่ ๒๓๙/๒๔๙๙ สำนักพระราชวัง

๒๐ มกราคม ๒๔๙๙

เรื่อง พระราชทานผ้าไตรในโอกาสบำเพ็ญกุศลสัตมวารศพ พระยามหาอำมาตยาธิบดี

เรียน คุณหญิงสิริมา มหาอำมาตยาธิบดี

ตามที่ได้นำดอกไม้ธูปเทียนของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) ป.ช.- ป.ม.- ท.จ.ว. มากราบถวายบังคมลาถึงอนิจกรรม เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม ๒๔๙๙ นั้น สำนักพระราชวังได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ว่า พระยามหาอำมาตยาธิบดีเคยรับราชการมาด้วยดีเป็นเวลาช้านาน แม้เมื่อออกจากราชการแล้ว ก็ยังได้บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์แก่ราชการในสังกัดเดิม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรมาบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นกรณีย์พิเศษ

ทั้งนี้ สำนักพระราชวังได้ให้เจ้าพนักงานแผนกพระราชพิธีเชิญผ้าไตร ๕ ไตร ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานนั้นมาพร้อมนี้แล้ว.

ขอแสดงความนับถือ

(ลงนาม) หม่อมทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์

เลขาธิการพระราชวัง

สำนักงานเลขานุการ

ถ่ายเมื่อครั้งไปราชการพิเศษยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๕

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์โท พระยามหาอำมาตยาธิบดี ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาสในเดือนพฤษภาคมนี้ คุณหญิงสิริมา มหาอำมาตยาธิบดี จัดประวัติกับหนังสือเรื่อง "กำเนิดกรมแผนที่" พิมพ์ขึ้นเป็นระลึก เรื่องทั้งสองนี้เป็นเรื่องที่เจ้าคุณเขียนไว้เอง เข้าใจว่านานมาแล้ว แต่ได้ตบแต่งเพิ่มเติมตามคราวโดยลำดับ ดังจะเห็นได้จากประวัตินี้ เจ้าคุณเป็นผู้ยิ่งด้วยวิริยภาพประกอบด้วยปัญญาอันเฉียบแหลม เห็นอะไรก็จดจำไว้ คุณสมบัติทั้งนี้ ได้ช่วยให้เจ้าคุณบรรลุผลสำเร็จในราชการซึ่งเป็นอาชีพตลอดมาตั้งแต่เป็นล่ามชั้นเสมียน จนถึงปลัดทูลฉลองแห่งกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นกระทรวงใหญ่และสำคัญยิ่งในเวลานั้น ในระยะอายุอันยาวยืนของเจ้าคุณ ๆ ได้รับราชการพิเศษหลายอย่างเช่น เป็นราชเลขานุการในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมทวีปยุโรป เมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐ และได้เขียนรายงานการเสด็จอันเต็มไปด้วยความสังเกตจดจำเป็นหนังสือที่น่าอ่านเรื่องหนึ่ง ทั้งได้ไปราชการพิเศษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนอีกมากคราวมากแห่งด้วย

แม้เจ้าคุณมีอายุสูงและออกจากราชการไปแล้วก็ดี ได้ทราบว่าได้พากเพียรเขียนบันทึกความทรงจำไว้หลายเรื่องล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับราชการที่ได้ทำมา จนได้ลงพิมพ์แจกเป็นที่ระลึกแห่งวันเกิดของกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕

ทุกคนย่อมมีทั้งความดีความไม่ดี แต่การเขียนประวัติก็ดี การเขียนคำนำเป็นเชิงไว้อาลัยเช่นคำนำฉบับนี้ก็ดี ไม่ใช่หน้าที่ที่จะบรรยายถึงความไม่ดีของผู้ล่วงลับไปแล้ว อีกประการหนึ่งถ้าจะพูดตามความเป็นธรรมแล้ว เจ้าคุณมหาอำมาตย์มีความดีมากมายหลายอย่างเกินกว่าที่เรามีที่บรรจุลงในสมุดเช่นนี้ได้ถนัด ในชีวิตอันยืดยาวของเจ้าคุณ ๆ ได้รับใช้ใกล้ชิดกับบุคคลสำคัญ ๆ ของบ้านเมืองหลายรุ่นหลายวัย เช่นได้เคยรับใช้เป็นทนายของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้เป็นปลัดทูลฉลองของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพรับใช้ใกล้ชิดพระองค์ท่านอีก แล้วยัง

ได้เป็นราชเลขานุการรับใช้ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ตลอดเวลาที่เสด็จยุโรปอีกด้วย

คุณวุฒิที่เด่นของเจ้าคุณมหาอำมาตย์ คือวิริยภาพและปัญญา ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าจึงได้พระราชทานนามสกุลเจ้าคุณว่า "วิริยศิริ" ซึ่งเหมาะสมกับบุคคลิกลักษณะแล้ว ชื่อเสียงของเจ้าคุณมหาอำมาตย์น่าจะยั่งยืนไปอีกนานด้วยอิทธิพลของวิริยภาพดังได้กล่าวมานี้

ธานีนิวัต

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ถ่ายเมื่อครั้งดำรงตำแหน่ง ผู้บัญชาการกองเสือป่า รักษาดินแดนตวันตก พ.ศ. ๒๔๕๙

เคารพไว้อาลัยแด่พระยามหาอำมาตยาธิบดี

พระยามหาอำมาตยาธิบดี ได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองเป็นอเนกประการ และได้สร้างฐานะในตำแหน่งหน้าที่ราชการตั้งแต่ชั้นผู้น้อยขึ้นมาจนถึงได้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย แม้เมื่ออายุของพระยามหาอำมาตยาธิบดี ได้ล่วงเข้าสู่ปัจฉิมวัยและได้พ้นหน้าที่ราชการออกมารับพระราชทานบำนาญแล้วเป็นเวลาช้านาน ก็ยังมีความฝักใฝ่ที่จะช่วยราชการบ้านเมืองอยู่เป็นนิจ ข้าพเจ้าได้รู้จักคุ้นเคยกับพระยามหาอำมาตยาธิบดีในระยะหลังเมื่อท่านพ้นจากราชการในกระทรวงมหาดไทยแล้ว พระยามหาอำมาตยาธิบดีได้แสดงให้ข้าพเจ้าเห็นอย่างชัดแจ้ง ถึงบุคคลิกลักษณะอันเพรียบพร้อมด้วยวิริยภาพ และความมุ่งหน้าในงานกอรปด้วยคุณวุฒิความเฉียบแหลม มรณกรรมของพระยามหาอำมาตยาธิบดี จึงเป็นที่เศร้าโศรกนำความอาลัยมาสู่ญาติมิตรและผู้ที่เคยเคารพรักทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง

ขอกุศลผลานิสงส์ในการบำเพ็ญกุศลพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ จงดลบันดาลให้ ดวงวิญญาณของพระยามหาอำมาตยาธิบดี ได้ประสบความเกษมสุขและสรรพสิ่งอันพึงประสงค์ในสัมปรายภพทุกประการ.

จอมพล ป. พิบูลสงคราม
(ป. พิบูลสงคราม)

ทำเนียบรัฐบาล

๙ พฤษภาคม ๒๔๙๙

สุดท้ายนี้ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิ-ยากรที่ได้ประทาน คำนำ สำหรับหนังสือนี้มา และขอขอบพระคุณ พณ ฯ ท่าน จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ได้กรุณาให้เกียรติรับเป็นเจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณครั้งนี้ด้วย ถ้าหากมีญาณวิถีใดที่เจ้าคุณผู้ล่วงลับไปแล้วจะทราบได้ ข้าพเจ้าคิดว่าท่านคงจะรู้สึกปลาบปลื้มปีติเป็นอันมาก.

สิริมา มหาอำมาตยาธิบดี

๓ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ภาพถ่ายภาพสุดท้าย ก่อนถึงอนิจกรรม

ถ่ายในงานปารตี้ เลี้ยงส่งผู้จัดการ บริษัทดีท์แฮล์ม จำกัด เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๖

ประวัติ
พระยามหาอำมาตยาธิบดี

๑. เกิด

วันอังคาร เดือนเจ็ด ขึ้นหกค่ำ ปีฉลู สัปตศก ตรงกับวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๘ เวลา ๙ น. ๑๒ นาที ที่แพหน้าบ้านคลองบางกอกน้อย ฝั่งตะวันออกตรงหน้าวัดชีปะขาว หรือศรีสุดาราม ธนบุรี

๒. นาม

นามเดิม (เส็ง) นามสกุลนั้น รัชกาลที่ ๖ พระราชทานเมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ว่า "วิริยศิริ" (Viryasiri) โดยเหตุทรงเห็นว่าเป็นผู้ตั้งสกุลขึ้นให้มีชื่อเสียงและเกียรติคุณ ได้รับราชการในตำแหน่งที่สูงและสำคัญ ตั้งอยู่ในวิริยภาคภาคเพียรในทางที่ชอบมิได้ขาด ภายหลังเมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เติม "มหาอำมาตยาธิบดี" ฉะนั้นนามสกุลบิดาเพื่อรักษาราชทินนามอันสูงศักดิ์ เป็นหมิ่งขวัญไว้ในตระกูล ฉะนั้น จึงเป็น "วิริยศิริ มหาอำมาตยาธิบดี"

๓. บิดามารดา

บิดา มีนามว่า ขุนภาษีสมบัติ (อรุณ) และคุณแม่ ญิ้ม เป็นมารดา

๔. วงศ์ตระกูล

ขุนภาษีสมบัติ เป็นบุตรหลวงบรรจงวาณิชย์ (บุญโค่ย) เป็นน้องชายพระยาพิศณห์สมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม ต้นตระกูลพิศณหบุตร) และเป็นบิดาเจ้าจอมมารดาอ่วม รัชกาลที่ ๕ ผู้เป็นเจ้าจอมมารดาของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ

คุณแม่ญิ้มมารดา เป็นธิดาพระยาพิชัยสงคราม (พึก) รัชกาล ที่ ๓ กับคุณหญิงมุขมารดา สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้ขอไปเลี้ยงไว้เป็นธิดาบุญธรรมแต่เด็กจนถึงเวลาสมรส เป็นคนโปรดในรัชกาลที่ ๕ ทรงแต่งตั้งให้

เป็นช่างพระโอสถหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

๕. การเล่าเรียนศึกษา

พ.ศ. ๒๔๑๐ มารดาสอนให้อ่านเขียนหนังสือไทยได้

พ.ศ. ๒๔๑๓ โรงเรียนราชกระกูล หลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นอาจารย์

พ.ศ. ๒๔๑๙ โรงเรียนสวนนันทอุทยาน (ธนบุรี) พระยาโอวาทวรกิจ (แก่น) พระยาอิศวพันธ์โสภณ (ม.ร.ว. หนู อิศรางกูร) นายโต เป็นครูภาษาไทย ดร. เอสยีแมคฟาแลนด์ มิสเตอร์เอเคิน (Eakin) คณะเปรสไบทีเรียนมิชชัน เป็นครูภาษาอังกฤษ พออ่านเขียนได้แล้ว เรียนต่อมาด้วยตนเองจนสำเร็จรับราชการ

พ.ศ. ๒๔๒๔ โรงเรียนกรมแผนที่ มิสเตอร์ เฮนรีนีโกเล เป็นครูสอนเลขทุกชั้น การทำแผนที่ ดำราดาว

พ.ศ. ๒๔๒๘ พระวิภาคภูวดล มิสเตอร์เยมส์แมกคาธี (Mac Carthy) เป็นอาจารย์ สอนทำการแผนที่ชั้นสูง (Cadastral Survey & Triangulation) การสำรวจค้นคว้าการเดินทางการขึ้นภูเขา ตำราดาวชั้นสูง

๖. วิชาคุณวุฒิ

ภาษาไทยภาษาอังกฤษพูดคล่องแคล่วเขียนอ่านได้ดี เลขคำนวณถึงชั้นแมธีแมติกส์ ดาราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิชาสำรวจค้นคว้าภูมิประเทศเดินทางไกล ขึ้นเขา ขยันในการเรียนและการงาน ความเพียรแรงกล้า ไหวพริบและความสังเกตดี มีประกาศนียบัตรทุกอย่างและเข็มศิลปวิทยา พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานความประพฤติดี อยู่ในศีลธรรม มีเอกสารชมเชยหลักฐาน วิชาคุณวุฒิเหล่านี้มีประกาศนียบัตร เป็นหลักฐาน

๗. บรรพชา อุปสมบท

บรรพชา เป็นสามเณร วัดศรีทวี จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๔๑๙

อุปสมบทเป็นภิกษุวัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) เป็นพระอุปัชฌาย์ หม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัตยานุวัตร (ม. จ. พร้อมลดาวัลย์) เป็นกรรมวาจา เมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๘

วิวาห์

๑.	นางทรัพย์	เมื่อ พ. ศ.	๒๔๒๙	ถึงแก่กรรม พ. ศ.	๒๔๓๑
๒.	นางเติ่งยม	,,	๒๔๓๗	,,	๒๔๙๕
๓.	คุณหญิงทองอยู่	,,	๒๔๓๘	,,	๒๔๙๕
๔.	นางนาฏ	,,	๒๔๔๓	เลิกร้าง	๒๔๗๒
๕.	นางแก้ว	,,	๒๔๔๔	,,	๒๔๗๓
				แล้วถึงแก่กรรม	
๖.	นางสิริ จันทโรจนวงษ์	,,	๒๔๕๙	เลิกร้าง	๒๔๖๑
๗.	นางฟู	,,	๒๔๖๔	หย่าขาด	๒๔๗๒
				แล้วถึงแก่กรรม	๒๔๙๔
๘.	นางทับทิม	,,	๒๔๖๙		
๙.	คุณหญิงสิริมา มหาอำมาตยาธิบดี	เมื่อ พ. ศ.	๒๔๗๒		

มีบุตรธิดามาก ถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ นี้ มีบุตรธิดาอยู่ที่บรรลุนิติภาวะ มีครอบครัวบ้านเรือนไปแล้ว ๑๕ คน เหลือที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะแต่ชาย ๑ หญิง ๒ รวม ๑๘ คน บุตรชายคนใหญ่ ชื่อ พระศรีสยามกิจ (เพิ่มศักดิ์) ปริญญาภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ ปริญญากฎหมายเหรียญทอง แต่ถึงแก่กรรมไปแล้ว ที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะ ๓ คน คือ นายไกรศรี เกิด พ.ศ. ๒๔๗๕ นางสาวทัศนีย์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๖ นางสาวมณีพันธ์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๘

รับราชการ

ยศ แต่อำมาตย์ตรี ถึงมหาอำมาตย์โท พ. ศ. ๒๔๕๔ มหาเสวกโท พ.ศ. ๒๔๕๘

ยศพิเศษ ราชเลขานุการ พ.ศ. ๒๔๔๐ องคมนตรีรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๓ องคมนตรีรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๖๙

ยศเสือป่า นายหมู่ตรี พ.ศ. ๒๔๕๔

นายหมู่โท พ.ศ. ๒๔๕๔ นายกองตรี พ.ศ. ๒๔๕๗

นายกองโท พ.ศ. ๒๔๕๙ นายกองเอก พ.ศ. ๒๔๕๙

บรรดาศักดิ์ นายบัญชาภูมิสถาน นายเวร พ.ศ. ๒๔๓๒ หลวงเทศาจิตรวิจารณ์ พ.ศ. ๒๔๓๓ พระสฤษดิพจนกรณ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ พระยาสฤษดิพจนกรณ์ พ.ศ. ๒๔๓๙ พระยาศรีสิหเทพ พ.ศ. ๒๔๔๑ พระยามหาอำมาตยาธิบดีจุลราชสิงหนุรธาธรสถาพรพิริยพาห พ.ศ. ๒๔๕๔

พ.ศ.	ตำแหน่ง
๒๔๒๕	ล่ามภาษาอังกฤษ
๒๔๒๖	พนักงานแผนที่
๒๔๒๗	รองผู้ช่วยแผนที่ชั้นที่ ๑
๒๔๒๙	พนักงานแผนที่ชั้นที่ ๑
๒๔๓๒	นายเวรกรมแผนที่
๒๔๓๓	ผู้ช่วยราชการกรมแผนที่
๒๔๓๕	ผู้ช่วยราชการกระทรวงมหาดไทย
๒๔๓๙	เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ และผู้บัญชาการกรมป่าไม้
๒๔๔๐	ราชเลขานุการเวลาเสด็จประพาศประเทศยุโรป
๒๔๔๑	ราชปลัดทูลฉลอง
๒๔๔๑	ราชทูตแทนพระองค์ไปเยี่ยมประเทศอินโดจีน
๒๔๔๒	บรรณารักษ์หอพระสมุดวชิรญาณ
๒๔๔๔	กรรมการผู้เชี่ยวชาญการออกโฉนดที่ดิน

๒๔๔๖ รองเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

๒๔๔๗ อธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข

๒๔๔๙ ผู้บัญชาการกรมราชโลหกิจ

๒๔๕๗ ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

๒๔๕๘ ผู้รั้งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

๒๔๕๙ อุปราชภาคตะวันตก และสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรี
ผู้บัญชาการกองเสือป่า

๒๔๖๐ อุปราชภาคตะวันตกและสมุหเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี

เงินเดือน

พ. ศ.	๒๔๒๕	เดือนละ	๑๕	บาท	พ. ศ.	๒๔๓๙	เดือนละ	๒๔๐	บาท
,,	๒๔๒๘	,,	๒๐	,,	,,	๒๔๔๐	,,	๔๐๐	,,
,,	๒๔๒๙	,,	๒๔	,,	,,	๒๔๔๑	,,	๖๐๐	,,
,,	๒๔๓๐	,,	๒๘	,,	,,	๒๔๔๒	,,	๘๐๐	,,
,,	๒๔๓๑	,,	๓๒	,,	,,	๒๔๔๔	,,	๑๐๐๐	,,
,,	๒๔๓๒	,,	๔๘	,,	,,	๒๔๔๕	,,	๑๒๐๐	,,
,,	๒๔๓๓	,,	๖๐	,,	,,	๒๔๔๖	,,	๑๒๕๐	,,
,,	๒๔๓๓	,,	๘๐	,,	,,	๒๔๔๗	,,	๑๓๐๐	,,
,,	๒๔๓๓	,,	๑๐๐	,,	,,	๒๔๔๙	,,	๑๓๕๐	,,
,,	๒๔๓๕	,,	๑๔๐	,,	,,	๒๔๕๑	,,	๑๔๐๐	,,
,,	๒๔๓๖	,,	๑๖๐	,,	,,	๒๔๕๖	,,	๑๖๐๐	,,
,,	๒๔๓๗	,,	๑๘๐	,,	,,	๒๔๕๘	,,	๑๘๐๐	,,
,,	๒๔๓๘	,,	๒๐๐	,,					

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ไทย

พ. ศ.	๒๔๓๕	ภูษนาภรณ์
	๒๔๓๕	ภัทราภรณ์
	๒๔๓๖	มัณฑนาภรณ์
	๒๔๔๐	นิภาภรณ์
	๒๔๔๑	ทุติยจุลจอมเกล้าพานหมากทองเครื่องพร้อม
	๓๔๔๓	ทุติยจุลจอมเกล้าพานวิเศษ
	๒๔๔๔	จุลสุภรณ์
	๒๔๕๔	มหาวราภรณ์
	๒๔๕๙	รัตนวราภรณ์

ต่างประเทศ

,,	,,	เสนต์มอริสที่ ๒ กรุงอิตาลี
	,,	เบียวส์ไนน์ที่ ๓ โป๊ป
	,,	ฟรานซิสโยเซฟที่ ๒ ออสเตรีย
	,,	เสนต์อานที่ ๒ รัสเซีย
	,,	โปลาร์สะตาร์ที่ ๒ สวีเด็น
พ. ศ.	๒๔๔๐	ดันนิบรุกที่ ๒ เดนมารค
	,,	เอลเบรสที่ ๒ คะเรสเด็น
	,,	โครนที่ ๒ เยอรมัน
	,,	ออเรนท์นาเซาที่ ๒ ฮอลันดา
	,,	เลียวโปลด์ที่ ๓ เบลเยียม
	,,	ลิยองลอนเนอร์ที่ ๔ ฝรั่งเศส

พ. ศ. ๒๔๔๐ สะหบริงไลออนที่ ๒ บาเด็น
,, ชาลส์เท็ดที่ ๒ สเปญ
,, วิลลาวิเชียวซาที่ ๒ โปรตุเกต
,, ออสมันเนียที่ ๒ ตุรกี
๒๔๔๑ ลิยองดอนเนอร์ที่ ๓ ฝรั่งเศส
๒๔๕๐ ลิยองดอนเนอร์ที่ ๓ ฝรั่งเศส

เหรียญ	เข็ม	เสมา
พ. ศ. ๒๔๓๖ รัชฎาภิเศก	๒๔๕๒ พระชนมายุสมมงคล	๒๔๕๔ ส. ผ. ประดับเพ็ชร
,, ๒๔๓๙ ดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา		๒๔๕๕ ว. ป. ร. ทองคำ
,, ๒๔๔๐ ราชินี		
,, ๒๔๔๐ ประพาศยุโรป		
,, ๒๔๔๑ ปราบฮ่อ ๓ เข็ม		
,, ๒๔๔๖ ทวีธาภิเศกทองคำ		
,, ๒๔๕๐ รัชมงคล		
,, ๒๔๕๑ รัชมังคลาภิเศก		
,, ๒๔๕๑ รัตนาภรณ์ชั้น ๓ รัชกาลที่ ๕		
,, ๒๔๕๓ รัตนาภรณ์ชั้น ๓ รัชกาลที่ ๖		
,, ๒๔๕๔ บรมราชาภิเศก		
,, ๒๔๕๗ จักรพรรดิมาลา		
,, ๒๔๕๘ รัตนาภรณ์ชั้น ๒ รัชกาลที่ ๖		

ราชการพิเศษ

นอกจากราชการในหน้าที่ที่ได้ตรวจทำแผนที่ชายพระราชอาณาเขตเวลารับราชการอยู่ในกรมทำแผนที่ แต่ พ.ศ. ๒๔๒๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ และหน้าที่จัดการปกครองใน

กระทรวงมหาดไทย พ. ศ. ๒๔๓๕ ถึง พ. ศ. ๒๔๖๐ แล้วยังได้รับราชการพิเศษ คือ

๑. เป็นผู้ช่วยพระวิภาคภูวดล (J Mac Carthy) ไปจัดการรวมพิมพ์แผนที่ประเทศไทย ณ กรุงลอนดอน พ. ศ. ๒๔๓๐

๒. เป็นผู้สำรวจทางสืบเหตุการณ์นำหน้ากองทัพไปในท้องที่สิบสองจุไทย หัวพันทั้งห้าทั้งหกฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พ. ศ. ๒๔๓๑

๓. เป็นผู้แทนกระทรวงมหาดไทยไปสังเกตเหตุการณ์ในศาลผสมไทยกับฝรั่งเศส ในศาลที่ตั้งขึ้นในสถานอัครราชทูตฝรั่งเศสกรุงเทพ ฯ ชำระความเรื่องพระยายอดเมืองขวางเป็นจำเลย ในคดีที่ฝรั่งเศสหาว่าทารุณและฆ่าคนฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๖

๔. เป็นข้าหลวงพิเศษไปลงมือจัดการให้กำเหนิด หรือเริ่มการตั้งผู้ใหญ่บ้านกำนันขึ้นเป็นแบบครั้งแรกที่บ้านหลังเกาะบางปะอิน ได้รับความชมเชยจากเสนาบดีมหาดไทยอย่างสูง พ.ศ. ๒๔๓๕

๕. เป็นข้าหลวงพิเศษไปตรวจการปกครองท้องที่ ใน เมืองแขก State Settlementและประเทศพะม่าในปกครองของอังกฤษ และตรวจการเมืองไทรบุรี เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช พ. ศ. ๒๔๓๖ – ๒๔๓๗ เป็นกรรมการร่างพระราชบัญญัติพิจารณาความแพ่ง พ.ศ. ๒๔๓๙

๖. เป็น ราชเลขานุการ ถือ ตรานารายณ์ทรงปืน ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาศทวีปยุโรป แล้วทำรายงานการเสด็จพระราชดำเนินพิมพ์โฆษณาเป็นสมุด ๒ เล่ม พ. ศ. ๒๔๔๐

๗. เป็นข้าหลวงต่างพระองค์พระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ ๕ ไปเจริญสันถวไมตรีกับ ม. ดูแมร์ข้าหลวงใหญ่อินโดจีนที่เมืองไซ่ง่อน เพื่อระงับความอริบาดหมางระหว่างไทยกับฝรั่งเศสทางพรมแดน ให้กลับคืนดีสู่มิตรภาพ พ. ศ. ๒๔๔๑

๘. เป็นข้าหลวงพิเศษไปมณฑลพายัพ คือ เชียงใหม่ ลำพูน นครลำปาง น่าน แพร่ เพื่อระงับเรื่องเจ้านายพื้นเมืองคิดก่อการกระด้างกระเดื่อง และจัดการให้

เจ้าผู้ครองเมืองและเจ้านายในหัวเมืองเหล่านั้นสละกรรมสิทธิ์การปกครอง การบังคับบัญชา และป่าไม้ทั้งปวง พ.ศ. ๒๔๔๓

๙. เป็นกรรมการร่างพระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔)

๑๐. เป็นข้าหลวงพิเศษไปพบหารือกับเจ้าแขกผู้ครองเมืองกลันตัน เมืองตรังกานู เมืองปัตตานี ซึ่งเป็นเมืองประเทศราช เพื่อจัดการปกครองหัวเมืองเหล่านั้น พ.ศ. ๒๔๔๔

๑๑. เป็นกรรมการร่างพระราชบัญญัติ วัด ชั่ง ตวง แต่ พ.ศ. ๒๔๔๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๘

๑๒. เป็นข้าหลวงพิเศษไปช่วยราชทูตไทย ในการปรึกษาทำสัญญากับฝรั่งเศส ในกรุงปารีสฉบับวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) แล้วเป็นราชทูตพิเศษไปปรึกษากับรัฐบาลอังกฤษ ณ กรุงลอนดอน ในการทำสัญญาว่าด้วยเมืองกลพัฒน์ ตรังกานู พ.ศ. ๒๔๔๕

๑๓. เป็นผู้แทนกระทรวงมหาดไทยร่วมมือกับมิสเตอร์ เอดวาดสโตร์เบล ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ทำการปรึกษาหารือทำสัญญา ร.ศ. ๑๒๒ กับอรรคราชทูตฝรั่งเศสในกรุงเทพ ฯ พ.ศ. ๒๔๔๖

๑๔. เป็นผู้บัญชาการพิเศษจัดการแก้ไข วางระเบียบราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข พ.ศ. ๒๔๔๗

๑๕. เป็นข้าหลวงพิเศษไปมอบเมืองตราด และ เมืองประจันตคีรีเขตต์ (เกาะกง) ให้ฝรั่งเศส ตามหนังสือสัญญา ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗

๑๖. เป็นข้าหลวงพิเศษไปรับเมืองจันทบุรีคืนจากฝรั่งเศส แล้วจัดการพิธีฉลองเมือง จัดการเรื่องตั้งกงสุลฝรั่งเศส แก้ไขปัญหาทั้งปวงที่เกี่ยวด้วยการที่กองทหารฝรั่งเศสย้ายถอนไปให้ตกลงกันได้โดยเรียบร้อย ตั้งต้นจัดการปกครองเมืองทุกหน้าที่กระทรวงต่าง ๆ ตามแบบใหม่โดยใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๔๗

๑๗. เป็นข้าหลวงพิเศษไปตรวจจัดราชการเมืองพระตะบอง และเสียมราฐ ซึ่งเป็นเมืองประเทศราช และจัดการแก้ไขเรื่องที่วิวาทกับฝรั่งเศสในเมืองทั้ง ๒ นั้น พ.ศ. ๒๔๔๘

๑๘. เป็นข้าหลวงพิเศษร่วมมือกับมิสเตอร์ เย. ไอเวสเตนกาด ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ตรวจราชการ ปรึกษาหารือกับสุลต่านเมืองไทรบุรี แล้วเลยไปตรวจราชการมณฑลภูเก็ต มณฑลนครศรีธรรมราช และไปตรวจการปกครองของอังกฤษใน State Settlement และรัฐมะลายูอื่น ๆ ด้วย พ.ศ. ๒๔๔๙

๑๙. เป็นข้าหลวงพิเศษไปรับเมืองตราดคืนจากฝรั่งเศสตามหนังสือสัญญา ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๗) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

๒๐. เป็นข้าหลวงพิเศษไปตรวจจัดราชการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ในเขตเมืองนครศรีธรรมราช เมืองตรัง เมืองภูเก็ต เมืองสตูล เมืองปลิศ เมืองไทรบุรี เมืองสงขลา พ. ศ. ๒๔๕๑

๒๑. เป็นกรรมการร่วมกับกรมหมื่นนรุพงษ์ศิริพัฒน์ (พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ธงชัย) ชำระพระพนมสาครินทร์ (กลิ่ง) ในเรื่องตั้งธนาคารเถื่อน พ. ศ. ๒๔๕๑

๒๒. เป็นผู้แทนกระทรวงมหาดไทยร่วมมือกับมิสเตอร์ เอดวาดสะโตเบล ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ต่อมาจนถึงเวลาพระยากัลยาณไมตรี (เย. ไอ. เวสเตนกาด) เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแทน มาตั้งแต่ต้นจนตกลงทำสัญญากับอังกฤษลงวัน ๑๐ มีนาคม ร. ศ. ๑๒๗ (พ. ศ. ๒๔๕๑) แต่ พ.ศ. ๒๔๔๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๒

๒๓. *ไปประเทศฟิลลิปปินดูงานสาธารณสุขที่ประเทศอเมริกันได้มาจัดการ เมื่อ*เพิ่งรบได้จากประเทศสเปญ แล้วนำมาเริ่มจัดการสาธารณสุขประเทศไทยเรื่องปลูกฝีดาษ กำจัดอหิวาตกโรค และใช้จับสั่นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย พ. ศ. ๒๔๕๕ (ค. ศ. ๑๙๑๒)

๒๔. เป็นข้าหลวงต่างพระองค์รัชกาลที่ ๖ และสมเด็จพระพันปีหลวง ไปฝัง

สำเนาลายพระราชหัตถ์เลขาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหัวรัชกาลที่ ๕-๖ และลายพระหัตถ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ลายพระหัตถ์สมเด็จกรมพระยาดำรงทรงจากเกาะสีชัง ลงวันที่ ๑๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๑ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๕	มีความยินดีมากที่ได้ไปทำการโดยเอื้อเฟื้ออุตสาหะให้ตลอดได้ การนี้เป็นการสำคัญ จะมีประโยชน์ยิ่งกว่าที่ทำแต่แก่แขวงบางปะอินมาก เพราะจะเป็นต้นเค้าของการใหญ่ที่จะจัดทำนุบำรุงบ้านเมืองต่อไป ถ้าสำเร็จตลอดบ้านเมืองได้ตั้งประสงค์ ถึงอีกกี่ปี ๆ ก็ตาม แก่คงจะแลกลับมาดูการที่ไปช่วยครั้งนี้ด้วยยินดีว่า ได้เป็นผู้เริ่มการสำคัญอย่าง ๑
พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ ๕ ลงวัน ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๑ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๕	ว่าเป็นผู้มีความรู้และชำนาญในกรมแผนที่ ถ้าถอนไปก็เหมือนกับทำลายกรมแผนที่ เพราะเป็นหลักอยู่ในกรมแผนที่ เห็นว่าคน ๆ นี้มีความเพียรดีจริง
พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ ๕ ที่ ๙๓/๑๒๘๑ ลงวันที่ ๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๖	ฉันมีความพอใจในความประพฤติของพระสฤษดิ์พจนกรณ์ และมีความสงสารมาก
พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ ๕ ถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ครั้งที่ ๘๕/๘๘๕ ลงวันที่ ๑๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕ ตรงกับ	พระสฤษดิ์พจนกรณ์ทำการมาก เป็นคนหลักหลายอยู่ในกรมมหาดไทยชั้นใหม่

พ.ศ. ๒๔๓๙

พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ ๕ ที่ ๑๑/๑๐๓ ลงวันที่ ๒๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๓	เรื่องตรวจจับราชการในมณฑลเฉียงเหนือ ว่าการที่พระยาศรีสหเทพได้ไปทำการครั้งนี้ นับว่าเป็นพืชอันดีของราชการ ที่ได้หว่านลงไว้ในมณฑลนั้นแล้ว การครั้งนั้นนับว่าเป็นความชอบของพระยาศรีสหเทพ อันจะได้จารึกไว้สำหรับบำเหน็จบำนาญในภายหน้า
ตราใหญ่ที่ ๗/๑๑๘๕ ลงวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๔	มอบอำนาจในการที่จัดการเมืองแซกทั้ง ๗ ตามที่เห็นสมควรทุกประการ ถ้าใครทำการขัดขืนต่อราชการ ให้มีอำนาจเต็มที่ จะลงโทษหรือจับกุมหรือถอดถอนได้ มีอำนาจจะให้ข้าราชการ ผู้ใดเป็นรั้ง ราชการตำแหน่งพระยาเมืองและกรมการได้
พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ ๕ ที่ ๔๕/๑๓๔๘ ลงวันที่ ๑๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๓ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๗	พระยาศรีสหเทพไปทำการกรมไปรษณีย์โทรเลขครั้งนี้นับว่าทำโดยความตั้งใจอุตสาหอย่างยิ่ง และปรากฏความสามารถมากควรสรรเสริญ นับว่าเป็นความชอบมาก แลปลดเปลื้องความร้อนใน แลความอายในลงไปได้
พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ ๕ ที่ ๒๒๓/๑๔๑๖ ลงวันที่ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๗	พระยาศรี ฯ มีปรีชาไหวพริบดีนัก สมควรที่ได้รับคำสั่งกระดาษเปล่าวางใจได้

พระราชหัตถ์เลขารัชกาลที่ ๖ ลงวันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

เห็นว่าโดยแท้จริงตัวเจ้านั้นแล นับว่าเป็นผู้ที่ได้ตั้งสกุลขึ้นให้มีชื่อเสียงและเกียรติคุณ บรรพบุรุษหรือญาติวงศ์ก็มิได้มีผู้ใดได้รับราชการในตำแหน่งหน้าที่สูงและสำคัญโดยเรียบร้อยดีเท่าตัวเจ้า ส่วนตัวเจ้านั้นเราได้รู้จักคุ้นเคยมาช้านาน รู้เห็นชัดอยู่ว่าเจ้าตั้งอยู่ในวิริยะภาพพากเพียรในทางที่ชอบมิได้ขาด

กำเนิดการทำแผนที่ในประเทศไทย

โดย

พระยามหาอำมาตยาธิบดี

การทำแผนที่นั้นปรากฏว่าได้ตั้งต้นทำในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิยะมหาราชได้เสด็จต่างประเทศทางเกาะชวา แหลมมะลายู และอินเดียแล้ว และได้มิสเตอร์เฮ็นรี อาละบาสะเตอร์ ราชทูตอังกฤษเก่าเข้ามารับราชการเป็นที่ปรึกษาและแนะนำการทนุบำรุงบ้านเมืองตามแบบของฝรั่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ นั้น โดยมิสเตอร์อาละบาสเตอร์แนะนำและจัดตั้งกองทำแผนที่ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ มีไทย คือ ม.ร.ว. แดง หรือหม่อมราชวงศ์เทวาธิราช นายทัด ศิริสัมพันธ์ คือพระยาสโมสรสรรพการ นายสุด คือพระอุดรพิจารณ์ เป็นต้น และคนอังกฤษผู้ชำนาญการทำแผนที่ทางทะเลชื่อกัปตันลอฟตัส ม.ร.ว. เฉลิม ภายหลังเป็นพระยาสาทรกิจประมวญ ออกทำแผนที่ตัดถนนเจริญกรุงและถนนอื่น ๆ ในกรุงเทพ ฯ และทำแผนที่ทางโทรเลขแต่กรุงเทพ ฯ ไปเมืองพระตะบองร่วมมือกับมองสิเออร์ ปาวี ผู้เรืองนามในเวลานั้นเป็นข้าราชการรัฐบาลไทย และภายหลังเป็นผู้เรืองนามในการทำแผนที่และค้นคว้าพื้นที่อินโดจีน และเป็นราชทูตฝรั่งเศสสมัยเมื่อไทยวิวาทกับฝรั่งเศส ปี ร.ศ. ๑๑๒ นั้น มิสเตอร์อาละบาสะเตอร์ยังได้จัดตั้งกองทำแผนที่ทางปากอ่าวเพื่อเป็นประโยชน์ในการเดินเรือ และจัดการป้องกันชายทะเลชาวไทย เพราะเห็นว่าการรุกรานอาจจะมีจากญวนและฝรั่งเศสโดยทางเรือ

การทำแผนที่เป็นวิชาแบบแผนและอุดมคติของฝรั่ง ไม่เคยมีในประเทศไทยมาแต่สมัยโบราณ ฉะนั้นการทำแผนที่ไทยจึงไม่ใคร่มีใครรู้จักและนิยม ความจริงปรากฏตามเรื่องเก่า ๆ ที่ข้าพเจ้าได้ตรวจค้นมาปรากฏว่า มิสเตอร์ อาละบาสะเตอร์เป็นผู้เริ่มทำแผนที่ในเมืองไทยแต่ในต้นรัชกาลที่ ๕ แต่เขาเป็นคนชำนาญการเมือง ไม่ใช่นักเรียนการทำแผนที่ ฉะนั้นงานทำแผนที่ ๆ เขาได้จัดทำต่าง ๆ ในสมัยนั้นทำแต่ในพระนครเป็นงานชั่วคราว เมื่อเขาสิ้นชีพไปแล้วไม่ปรากฏว่าผู้ใดได้สนใจเรื่องแผนที่ต่อมา จนถึง

สมัยที่มีข้าราชการอังกฤษ ผู้เชี่ยวชาญการทำแผนที่ของรัฐบาลอังกฤษทางประเทศอินเดีย เพราะขณะนั้นอินเดียเป็นอาณานิคมของอังกฤษ เขาทำงานแผนที่ขยายจากอินเดียและประเทศพม่า เข้ามาถึงเขตต์แดนไทย ทางพระเจดีย์สามองค์ โดยความมุ่งหมายของเขาว่าจะทำมาบรรจบกับแผนที่ทะเลทางปากแม่น้ำเจ้าพระยา ตามหลักวิชาซึ่งฝรั่งได้ทำมาทั่วโลก ถือกันว่าเป็นแผนที่ ๆ ถูกต้องตามหลักวิชาการแล้วนั้น เพื่อเป็นการตรวจสอบแผนที่สามเหลี่ยมที่ทำจากอินเดียและพม่าว่าถูกต้องหรือไม่ การที่จะทำแผนที่สามเหลี่ยมทางบกจากเขตต์แดนพม่ามาอ่าวไทยนั้น จะต้องผ่านเขตต์แดนไทย รัฐบาลอังกฤษจึงขออนุญาตไทยให้เข้ามาทำแผนที่ตั้งหมุดเครื่องหมายบนยอดพระปฐมเจดีย์และภูเขาทอง เพื่อจะได้เห็นหมุดเครื่องหมายทางชายทะเลปากน้ำ เมื่ออังกฤษขออนุญาตมาเช่นนั้น พระ[illegible]ได้[illegible]ข้าพเจ้าฟังว่า กรุงเทพ ฯ ตกใจกันมาก เพราะเกรงว่าฝรั่งจะเข้ามารุกรานตีเอาเมืองไทย ความกลัวเช่นนี้จะว่าไม่มีมูลทีเดียวหาได้ไม่ เพราะเป็นแบบของฝรั่งที่ว่าจะไปตีเอาเมืองใดเป็นเมืองขึ้นแล้วจะต้องทำแผนที่ให้รู้ภูมิประเทศพื้นที่เสียก่อน แล้วจึงมีการ[illegible]พงรู้พื้นที่ได้ดีแล้ว นั่นเป็นคติ[illegible]เป็นนโยบายของฝรั่ง[illegible]บ้านเมือง ฉะนั้นเมื่ออังกฤษขออนุญาตจะทำแผนที่[illegible]เข้ามาจึง[illegible]กันตกใจมาก ถึงเรียกประชุมเจ้านายอัครมหาเสนาบดี และข้าราชการผู้ใหญ่ว่าควรจะอนุญาตหรือไม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งถามความเห็นมิสเตอร์ อาละบาสะเตอร์ ที่ปรึกษาส่วนพระองค์ด้วย มิสเตอร์อาละบาสะเตอร์ได้ทูลแนะนำว่าจำเป็นจะต้องอนุญาต และควรจัดทำแผนที่ของไทยที่ว่าตกบรรไดพลอยโจน และกราบทูลแนะนำว่าเมื่ออนุญาตแล้ว และถ้ามีพระราชประสงค์จะให้มีการทำแผนที่เมืองไทยต่อไป ควรเลยเรียกตัวฝรั่งที่ขออนุญาตเข้ารับราชการเสียเลยทีเดียว ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงรับสั่งให้มิสเตอร์ อาละบาสะเตอร์จัดการ ขณะนั้นกองทำแผนที่ของอังกฤษจากอินเดียมีกัปตัน เอ็ช. ฮิลล์ เป็นหัวหน้า ถ้าจะชวนเขามารับราชการไทยเขาคงไม่สมัคร เพราะเขาเป็นข้าราชการชั้น

ผู้ใหญ่แล้ว จึงตกลงเรียกมิสเตอร์ เยมส์ แมกคาธี ซึ่งภายหลังเป็นพระวิภาคภูวดล นั้นผู้ช่วยของกัปตัน ฮิลล์ โดยให้เงินเดือนเขาสูง และมีสัญญากับเขาว่าถ้าเขารับราชการดี ถึงเวลาเขาออกจากราชการจะให้เงินบำนาญเขาเท่ากับเงินเดือนที่รับเวลาเขาออกนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงตกลงจัดการตามคำแนะนำของ มิสเตอร์ อาละบาสะเตอร์ คืออนุญาตให้เขาขยายการทำแผนที่สามเหลี่ยมของอินเดียผ่านกรุงเทพ ฯ ออกไปได้ตามความประสงค์ของเขา และเป็นหลักที่การทำแผนที่เมืองไทยยึดถือหมุดของการทำแผนที่สามเหลี่ยมนั้นขยายไปติดต่อใช้ในประเทศไทยซึ่งข้าพเจ้าจะได้เล่าต่อไป

เมื่อแรกเรียก มิสเตอร์ เยมส์ แมกคาธีเข้ามารับราชการนั้น โปรดเกล้าให้เข้าสังกัดขึ้นฝ่ายพระกลาโหม เพราะราชการแผนที่ที่จะต้องทำในเวลานั้นอยู่ในเขตต์ ความปกครองของกลาโหม พอมิสเตอร์ เยมส์ แมกคาธี เข้ามารับงานแล้วฝ่ายกลาโหมจึงให้ มิสเตอร์ เยมส์ แมกคาธีไปทำแผนที่ทางโทรเลขทางจังหวัดตากไปเมืองมะระแหม่งในเขตต์พม่า อาณานิคมของอังกฤษ และออกไปทำแผนที่วิวาทชายแดนระหว่าง อำเภอรามัญแขวงจังหวัด ปัตตานีกับเขตต์ติดต่อกับแม่น้ำเประในปกครองของ อังกฤษทางแหลมมะลายู แล้วต่อมากระทรวงมหาดไทยขอให้มิสเตอร์ เยมส์ แมกคาธี ไปทำแผนที่ลำน้ำแม่ปิง พรมแดนเมืองตากกับเมืองเชียงใหม่ เพื่อใช้ในการพิพาทซึ่งเชียงใหม่สมัยนั้นเป็นเมืองประเทศราช หาว่าเจ้าเมืองตากล่วงล้ำเข้าไปเก็บเงินค่าตอ

ในระหว่างนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระปิยะมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ราชองครักษ์พิเศษ ผู้บัญชาการกรมมหาดเล็กรักษาพระองค์ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าดิศวราชกุมาร ผู้ทรงเชี่ยวชาญในการศึกษา จัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษสำหรับบุตรหลานเจ้านายและข้าราชการที่สมัครเป็นทหาร มีนายอาบูรำ สามี แขกอินเดียเป็นครูใหญ่ และนายแรมดัสเป็นครูรอง โรงเรียนอยู่ชั้นล่างของ ตึกแถวกองทหารมหาดเล็กหน้าประตูพิมานไชยศรี ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นที่ประทับของพระองค์ มิสเตอร์อาละ

บาสะเตอร์ จึงฝากข้าพเจ้าเข้าเรียนภาษาอังกฤษอยู่ปีเศษ จนพูดภาษาอังกฤษได้คล่องแคล่ว เพราะพระประวัติสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับเรื่องชีวิตของข้าพเจ้าทั้งส่วนตนและส่วนราชการเกี่ยวข้องพัวพันกันมาก และได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงเลี้ยงดูข้าพเจ้ามาในฐานะเป็นข้าในกรมต้นกุฏิเป็นศิษย์และเป็นผู้อยู่ในบังคับบัญชาเวลาทำราชการตลอดมาจนสิ้นพระชนม์ ข้าพเจ้าเห็นว่าควรเล่าถึงโอกาสชั้นแรกที่ได้ทรงพบข้าพเจ้า แต่เมื่อข้าพเจ้ารุ่นหนุ่มเป็นนักเรียนนั้น คือที่ตึกแถวริมประตูพิมานไชยศรี ชั้นล่างเป็นที่ตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งสมุหราชองครักษ์ และ เป็นผู้บัญชาการประทับอยู่ชั้นบน ชั้นล่างที่ทหารมหาดเล็กพักนั้นมีสโมสร เป็นที่ชุมนุมบุตรหลานพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ที่สมัครเป็นทหารมหาดเล็ก ในสโมสรนั้นมีโต๊ะบิลเลียด และมีหลานเจ้าพระยาภูธราภัยคนหนึ่งชื่อ คุณผจญ เป็นมหาดเล็กหลวงอายุราว ๒๕ ปี เป็นคนงามแต่งตัวสวยโอ่โถงกว่าคนอื่น ๆ และเป็นคนมีทรัพย์สมบัติมาก เป็นคนคุย โวหารคุยโตต่าง ๆ แต่เขาว่าเป็นชายที่มีภรรยาไม่ได้ จนพวกทหารล้อว่าคุณผจญจุ๋ คุณผจญชอบเล่นบิลเลียดเป็นนิจไม่ยอมแพ้ใคร ถึงจะแพ้เสียเงินและอาหารเลี้ยงเพียงใดก็ยอมเสีย เวลานั้นข้าพเจ้าอายุราว ๑๖ ปี ชอบเล่นบิลเลียดแต่รุ่นหนุ่มมาจนบัดนี้ และไปฝึกหัดทำงานอยู่ใกล้กันเวลาว่างเรียนไปเล่นบิลเลียดในสโมสรทหารมหาดเล็กเป็นนิจ เมื่อเล่นบิลเลียดกับคุณผจญ ๆ แพ้เสมอแต่ไม่ยอมแพ้ ข้างพวกทหารมหาดเล็กถือหางข้าพเจ้าให้เล่นจนถึงพนันขันต่อกันเดิมพันอาหารเลี้ยงหลายอิ่ม แม้แต่ขวดโซดาก็หลายสิบโหล เมื่อข้าพเจ้าชนะแล้วพวกทหารมหาดเล็กถือหาง ข้าพเจ้าก็โห่ร้องเกรียวกราวจนถึงพาข้าพเจ้าขี่คอโห่ร้องอื้ออึงมาถึงกับสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพตกพระทัย เสด็จลงมาถามว่าอะไรกัน เมื่อพวกทหารมหาดเล็กกราบทูลให้ทรงทราบก็เลยทรงพระสรวลสนุกไปด้วย แล้วทรงถามถึงผู้ชนะบิลเลียดคุณผจญ พวกทหารจึงนำตัวข้าพเจ้าเฝ้า เป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้เฝ้า รู้จักสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดข้าพเจ้ารับสั่งชวนให้

ข้าพเจ้ารับราชการเป็นทหารมหาดเล็กกับพระองค์ แต่ข้าพเจ้าไม่สมัครกราบทูล ขอตัวว่ายังเรียนหนังสือฝรั่งอยู่

ต่อจากนั้นมา ถึงเวลาที่ทางราชการ ดำริห์จะตั้งกรมทำแผนที่ เพื่อฝึกหัดคนไทยให้ออกไปรับราชการทางชายแดนซึ่งมีข่าวแว่วมาจากรัฐบาลฝรั่งเศสว่าจะมาตรวจชายแดนญวนต่อไทย และบางทีจะมีการปักปันดินแดนกันต่อไป พระบาทสมเด็จพระปิยะมหาราชเจ้าจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนกรมทำแผนที่ขึ้นที่ตึกแถวสองชั้นที่หน้าประตูพิมานไชยศรี ด้านตะวันออก คือที่สำนักงานการตรวจเงินแผ่นดินปัจจุบันนี้ ในโรงเรียนแผนที่นั้นมี มิสเตอร์ เฮนรี นิโกเล เป็นอาจารย์รอง มีบุตรหลานข้าราชการผู้ใหญ่เป็นนักเรียนประมาณ ๓๐ คน เมื่อจัดตั้งโรงเรียนขึ้นแล้วเกิดขัดข้องในการสอนเพราะครูและอาจารย์ไม่รู้ภาษาไทยจำเป็นต้องมีล่าม มิสเตอร์ อาละบาสะเตอร์กรุณานำข้าพเจ้าฝากให้เป็นล่ามภาษาอังกฤษในโรงเรียนแผนที่

ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ มิสเตอร์ อาละบาสะเตอร์ ถึงแก่กรรมโดยกระทันหัน พระบาทสมเด็จพระอยู่หัวทรงเสียพระทัยอาลัยเขาเป็นอันมาก โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างอนุสาวรีย์ที่ฝังศพที่สุสานฝรั่ง ตำบลบางรัก พระราชทานบำนาญภรรยาฝรั่งของเขาเมื่อกลับไปเมืองอังกฤษแล้วตลอดชีพ และทรงทนุบำรุงบุตรครรภ์ภรรยาคนไทยให้ได้เล่าเรียนรับราชการ คือ นายทองย้อย เศวตศิลา มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอินทราธิบดี ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล ปราจีนบุรี จนวายชนม์ และนายทองคำ เศวตศิลา เป็นพระยาวันพฤกษ์พิจารณ์ กรมป่าไม้จนออกรับพระราชทานบำนาญ

ข้าพเจ้าได้รับตำแหน่งล่ามโรงเรียนแผนที่มีเงินเดือน ๑๒ บาท เป็นวิสามัญจึงสมัครเข้าเป็นนักเรียนเรียนการแผนที่ร่วมกับนักเรียนอื่น ๆ ด้วย การเล่าเรียนก็ได้ฝึกวิชาภาษาอังกฤษและวิชาคำนวณได้คล่องแคล่ว แต่มิสเตอร์ นิโกเล ชำนาญแต่การทำแผนที่ทะเล เพราะเคยเป็นนายเรือในกรมทหารเรือมาก่อน จึงสอนการทำแผนที่ได้แต่วิชาชั้นต้น มิสเตอร์นิโกเลรักข้าพเจ้ามากชวนให้มาเช่าห้องตึกแถวถนนเฟื่องนคร ติดกับห้องที่เขาเช่า

อยู่ จึงพาให้ข้าพเจ้าเชี่ยวชาญในภาษาอังกฤษและคำนวณยิ่งขึ้น และต่อมามิสเตอร์นิโกเล เสนอฝากฝังให้มิสเตอร์แมกคาธีรู้จักกับข้าพเจ้า ๆ จึงได้รับความฝึกหัดสั่งสอนวิชาการคำ-นวณวิชาตำราดาวเดือนชั้นสูง ในความอุปถัมภ์บำรุงในฐานะบิดากับบุตรตลอดเวลาที่ ที่ข้าพเจ้ารับราชการกรมแผนที่และเวลาต่อมาจนมิสเตอร์แมกคาธีกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ เขาเป็นผู้แนะนำยกย่องข้าพเจ้าให้สมเด็จกรมพระยาดำรงทรงทราบความดีและคุณวุฒิของข้าพเจ้า ตลอดจนถึงอุดหนุนให้ทุนทรัพย์เป็นครั้งคราวให้ดำรงชีพมาโดยผาสุก นอกจากนั้นเขายังแนะนำให้ข้าพเจ้าเข้าสมาคมกับฝรั่งชั้นสูงมี ดอกเตอร์ ปีเตอร์ โกแวน แพทย์หลวงประจำพระองค์ และพันตรี ย.ป.เชาว์ผู้ร่วมมือในบังคับบัญชาข้าพเจ้าจัดตั้งกรมตำรวจภูธร เรียกภาษาอังกฤษว่ายองดามเป็นครั้งแรก ต่อเนื่องมาถึงกรมตำรวจปัจจุบันนี้ ข้าพเจ้าขอจารึกบุญคุณของมิสเตอร์ แมกคาธีไว้ในดวงใจและจะไม่มีวันลืมเลย

การทำแผนที่นั้น ในชั้นต้น ได้จัดเรียกบุตรหลานข้าราชการเข้าฝึกหัดการทำแผนที่บ้านเรือน มิสเตอร์แมกคาธีได้พาไปฝึกหัดทำแผนที่ที่ พระราชวังบางปะอินอยู่พักหนึ่ง ปรากฏว่านักเรียนไม่สู้สมัคร เพราะเป็นงานบุกโคลนตมในพื้นที่โสโครก พากันหนีออกเสียมาก ยังอยู่แต่บุตรหลานคนจน ๆ ที่ได้ฝึกหัดทำการ กลับมาทำแผนที่บ้านเรือนในกรุงเทพ ฯ ได้เรียบร้อย เวลาที่ข้าพเจ้าคุมกองทำแผนที่นี้ เป็นครั้งแรกที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสังเกตความขยันหมั่นเพียรของข้าพเจ้า เพราะพระองค์เสด็จไปครั้งไรเป็นได้พบข้าพเจ้าทำงานอยู่ตามถนนกลางแดด แต่กองอื่น ๆ เขาเลิกพักงานหนีแดดร้อนเข้าพักตามศาลาวัดแล้ว เมื่อเวลาเสด็จมาถึงกรมแล้วได้มีรับสั่งชมเชยให้ปรากฏความขยันหมั่นเพียรของข้าพเจ้าอยู่เป็นนิจ

การเรียนทำแผนที่วิธีนั้นเพราะข้าพเจ้ารู้ภาษาอังกฤษดีมาแล้ว จึงเรียนได้วิชาดีกว่านักเรียนทั้งปวงจนได้รับเข้าในอันดับชั้นข้าราชการก่อนนักเรียนอื่น ๆ ที่เขาเรียนคราวเดียวกัน

วิชาการทำแผนที่ต่าง ๆ นั้นเป็นวิชาของฝรั่ง ฝรั่งได้ตั้งต้นทำมาหลายร้อยปีแล้ว อ้างว่าการทำแผนที่เพื่อสาธารณประโยชน์ ทำแล้วพิมพ์ออกจำหน่าย แต่เดิมมาการทำแผนที่เมืองไทยไม่สู้จะแพร่หลายเพราะการคมนาคมเมืองไทยกับฝรั่งยังไม่สะดวกอย่างหนึ่ง และฝรั่งชาติที่จะมาหาอาณานิคมยังไม่ใคร่มี แต่การต่อมาเมื่อการคมนาคมค่อยดีขึ้น และมีฝรั่งชาติที่มาหาอาณานิคมทางอินเดีย พม่า ไทย แขก จีน มากขึ้น และอังกฤษเมื่อได้อาณานิคมทางอินเดียและพม่าแล้วก็ตั้งต้นส่งคนทำแผนที่ที่เชี่ยวชาญมาสำรวจดินแดนทางตะวันตก หลายหมู่หลายกอง มีมิสเตอร์ แมกคาธี เป็นอาทิ และทางดินแดนทางตะวันออกนั้นมีผู้เชี่ยวชาญเลื่องลือชื่อดัง เช่น ม.ลายองเกีย มาตรวจดินแดนแม่น้ำโขงแต่ปากน้ำ เข้าแดนกัมพูชา (เขมร) ประเทศลาว ประเทศจีนทางมณฑลยูนานถึงเขตต์ประเทศธิเบต จนถึงเกือบสุดต้นหรือปลายลำน้ำ ม.ปาวี และพนักงานแผนที่ฝรั่งเศสอีกมากได้ยึดหลักของ ม.ลายองเกีย ได้สำรวจทำแผนที่ภูมิประเทศเขตต์อินโดจีน และดินแดนทางภาคตะวันออกลุ่มแม่น้ำโขง เมื่อตรวจทำแผนที่รู้เขตต์และภูมิลำเนาบ้านเมืองไปแล้ว ก็มีการเอาดินแดนไปเป็นของตนต่อมาเป็นลำดับ

เพราะการรุกรานของฝรั่งทั้งปวงได้เคยเกิดขึ้นภายหลังการทำแผนที่ ฉะนั้นการทำแผนที่จึงไม่ใคร่นิยมของประชาชนคนไทย และเมื่อข้าพเจ้าทำแปลนแผนที่กรุงเทพ ฯ เมื่อแรกเริ่มตั้งกรมแผนที่นั้นชาวกรุงเทพ ฯ ไม่ชอบเลย โดยเหตุหลายประการดังเช่นเกรงว่ารัฐบาลจะต้องการที่เพื่อก่อสร้างสถานรัฐบาลบ้าง เพื่อเอาที่ตัดถนนบ้าง และทั้งรังเกียจที่จะให้ไปวัดที่ดินในบ้านเรือน ในสมัยมีการทำแผนที่ใหม่ ๆ นั้น วังเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ มีหญิงเป็นสตรีหลายแห่ง ดังเช่นบ้านเจ้าพระยามหินทร และบ้านเจ้าพระยาเทเวศวงษ์วิวัฒน (หลาน) ที่เป็นสตรีมีชื่อเสียงเลื่องลือในสมัยนั้น จำเป็นต้องกีดกันและหวงแหนไม่อยากให้พนักงานแผนที่เข้าไปภายในบ้านที่ฝารอบขอบชิด เมื่อข้าพเจ้าขออนุญาตจะเข้าไปทำแผนที่ตามหน้าที่ต้องขอกันแล้วกันเล่าหลายครั้ง เมื่อเห็นว่าจำเป็นจะต้องให้เข้าไปจริง ๆ จึงต้องอนุญาต แต่ก็จัดคนคุมตัวพนักงานแผนที่ประจำตัวทุกคนจนเสร็จ

เรื่องที่เป็น ๆ มาแล้วดังที่พรรณนามานี้ เพราะฉะนั้น ถ้ามีฝรั่งหรือพนักงานแผนที่เข้าวัด อะไรในบ้านเห็นกันว่าเป็นอัปมงคล ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงขอเตือนมิตรสหายพนักงานแผนที่ทั้งปวงว่าเวลาจะเข้าไปทำแผนที่เขตต์บ้านใคร หรือ เขตต์แดนแห่งใดจะต้องพูดจาบอกกล่าวชี้แจงให้เจ้าบ้านเขาทราบให้เข้าใจ การที่ไปวัดไปทำนั้น ให้ดีจะต้องประพฤติตนให้สุภาพเรียบร้อย

ต้นรัชชกาลที่ ๕ นั้นพวกโจรจีนฮ่อมาก่อการทำร้ายปล้นสดมภ์หัวเมืองทางชายแดนตะวันออกเฉียงเหนือทางแคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหก เมืองพวน เมืองหนองคาย ทางราช-การส่งกองทัพพระยามหาอำมาตย์ ไปปราบปรามทางเมืองหนองคายได้แต่ทางเหนือขึ้นไป โจรจีนฮ่อยังกำเริบมากถึงต้องส่งกองทัพไปปราบปราม มีเจ้าพระยาภูธราภัยอัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายก ยกทัพใหญ่ไปตั้งอยู่ที่บ้านปากกลายริมแม่น้ำโขง บัดนี้เรียกว่าเมืองอุทัยธานี พระสุริยภักดี (เวก บุณยรัตนพันธ์) ภายหลังเป็นพระยาราชวรานุกูล และและเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช บุตรชายแม่ทัพไปปราบปรามทางทุ่งเชียงคำ แขวงเมืองพวน พ่ายแพ้โจรจีนฮ่อ แม่ทัพถูกปืนขาหัก ในระยะนี้ พ.ศ. ๒๔๒๗โปรดเกล้าฯ ให้มิสเตอร์แมกคาธีคุมกองแผนที่เดินบกทำแผนที่ไปทางจังหวัดสระบุรี จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดหนองคาย ไปเมืองหลวงพระบางบรรจบกับกองทัพพระยาพิไชย(มิ่ง) ออกไปทางหัวเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก ไปจนถึงทุ่งเชียงคำ พระยาราชวรานุกูลและไพร่พลรบในกองทัพและจัดการรักษาพยาบาล ไพร่พลป่วยเจ็บให้พนักงานกองทำแผนที่นำมาส่งจังหวัดหนองคายและกรุงเทพฯ ส่วนตัวมิสเตอร์แมกคาธีนั้นเดินทางเลยไปทำแผนที่ในเขตต์แคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหก แขวงนครหลวงพระบาง แล้วทำแผนที่รายทางใหม่เดินทางกลับกรุงเทพ ฯ

ครั้งถึง พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อกรุงเทพ ฯ มีอาวุธยุทธภัณฑ์สมัยใหม่ มีทหารที่ฝึกหัดใหม่แบบฝรั่งขึ้นบ้างแล้ว และถึงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปิยะมหาราชทรงเชี่ยวชาญการปกครองบังคับบัญชาราชการบ้านเมืองได้เต็มพระหัตถ์ แล้วจึงทรงจัดการ กองทัพเป็นคราวแรกโดยทรงแต่งตั้ง ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เมื่อยังดำรง

พระยศเป็นกรมหมื่นยกทัพจากกรุงเทพ ฯ ไปทางเรือขึ้นบกที่จังหวัดพิษณุโลกเดินทัพทางจังหวัดหนองคายไปเมืองพวนกองหนึ่ง ทรงแต่งตั้งเจ้าหมื่นไวยวรนารถ (เจิม แสงชูโต) ยกทัพจากกรุงเทพ ฯ ไปขึ้นบกที่ อำเภอพิชัย (เมื่อสมัยนั้นเป็นเมือง) เดินกองทัพทางบกไปจังหวัดอุตรดิตถ์ จังหวัดน่าน ข้ามเขาปันน้ำไปเมืองน้ำฮุงไปนครหลวงพระบาง แล้วทำการปราบปรามโจรจีนฮ่อที่ทางแขวงเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกต่อไป รายละเอียดของกองทัพนั้นแจ้งอยู่ในเรื่องการปราบปรามโจรจีนฮ่อที่ข้าพเจ้าได้แต่งไว้ในเรื่อง "อนุสรณ์กระทรวงมหาดไทยสมัยรัชชกาลที่ ๕" ที่กระทรวงมหาดไทยได้แต่งตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้แต่งให้นั้นแล้ว

ในกองทัพที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถยกไปคราวนี้โปรดเกล้า ฯ ให้มีการทำแผนที่ไปทำงานร่วมมือด้วย มีพระวิภาคภูวดล เป็นหัวหน้า พระวิภาคภูวดลเลือกให้ข้าพเจ้าไปด้วยในฐานะเป็นล่ามลูกศิษย์ และเป็นพนักงานผู้ช่วยเรียนการทำแผนที่ท้องถิ่นรวมกัน ฉะนั้นการที่ข้าพเจ้าไปคราวนั้นเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้ออกไปหัวเมืองและเป็นเจ้าพนักงานกองทำแผนที่กองนี้เดินทางทำแผนที่ไปกับกองทัพเจ้าหมื่นไวยวรนารถ แต่กรุงเทพ ฯ ทางเมืองพิชัย เมืองอุตรดิตถ์ เมืองน่าน แล้วแยกกันคือกองแผนที่เดินทำแผนที่ขึ้นไปทางลำแม่น้ำน่านจนสุดปลายน้ำข้ามสันเขาปันน้ำไปถึงแม่น้ำโขงที่บ้านท่านุ่น แล้วลงเรือทำแผนที่แม่น้ำโขงไปนครหลวงพระบาง พักคอยจนเจ้าหมื่นไวยวรนารถ ซึ่งแยกจากเมืองน่านขึ้นไปถึงนครหลวงพระบางทางเมืองฮุง ปรึกษาหารือการที่จะทำแผนที่ร่วมมือกับกองทัพต่อไปในปีนั้นเสร็จแล้ว พระวิภาคภูวดลยกกองออกทำแผนที่ลำน้ำโขงลงมาบ้านปากกลายเมืองอุตรดิตถ์ เมืองสุโขทัย เมืองพิชัยล่องกลับกรุงเทพ ฯ เพื่อรวบรวมจัดการพิมพ์แผนที่เมืองไทยทั่วทั้งประเทศ

การไปทำแผนที่หัวเมืองเที่ยวนี้ พระวิภาคภูวดล ได้เป็นธุระฝึกหัด ให้ข้าพเจ้าทำแผนที่หัวเมืองเรียกว่า ทะแรปเวิส ใช้เครื่องมือเข็มทิศกับนาฬิกา และในระยะพักนอนสอนให้ข้าพเจ้าวัดดาวหาเส้นแลตติจูด และใช้นาฬิกาโครนอมเมเตอร์ ประสานกับการวัดดาวหาเส้นลองติจูด และวัดพื้นที่สูงต่ำจากระดับน้ำทะเลใช้บารอมิเตอร์ และเครื่องเทอ

มอมิเตอร์ด้วยไอน้ำเดือด ส่วนข้าพเจ้าได้วัดระยะทางโดยก้าวเท้าเดินและสอนให้ขึ้นเขาลงเขาสูงด้วยการกลั้นลมหายใจ วิชาเหล่านี้ข้าพเจ้าเรียนได้ชำชองจนมีนิสสัยติดมาจนชราในการเดินเร็วและไม่เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ในการขึ้นเขาลงห้วยที่สูงชันซึ่งจะเห็นได้ในการเดินของข้าพเจ้าจากกลางเมืองหลวงพระบางมาถึงกรุงเทพ ฯ ระยะทาง ๕๗๕ ไมล์ เท่ากับ ๙๒๐ กิโลเมตร หรือ ๒๓,๐๐๐ เส้น ภายในเวลา ๑๓ วัน กับ ๘ ชั่วโมง คือมาทางเรือลำแม่น้ำโขง จากนครหลวงพระบางมาบ้านปากลายหรือเมืองอุทัยธานี ๑๓๕ เส้น เดินเท้าทางบกจากบ้านปากลายมาอำเภอพิชัย ๑๒๕ ไมล์ จากอำเภอเมืองพิชัยมากรุงเทพฯ ทางเรือ ๓๑๕ ไมล์

เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ข้าพเจ้าได้ร่วมมือกับพระวิภาคภูวดลรวบรวมแผนที่ ๆ กรมแผนที่ทำกับแผนที่ของอังกฤษ ของฝรั่งเศสที่มีอยู่แล้วขึ้นเป็นแผนที่ประเทศไทยแล้ว พระวิภาคภูวดลขอข้าพเจ้าไปประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ เพื่อช่วยตรวจช่วยพิมพ์ในกรุงลอนดอน ได้แผนที่ประเทศไทยเป็นฉบับแรก ในเมืองไทยได้ใช้สืบต่อมาจนบัดนี้ เรียกว่าแผนที่เมืองไทยฉบับแมกคาธี

ข้าพเจ้าไปกรุงลอนดอนคราวนั้น พร้อมกับสมเด็จกรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ เมื่อ ยังดำรง พระยศ เป็นกรมหมื่นเสด็จไปช่วยงานยูบิลีสมเด็จ พระนางเจ้า ควีนวิกตอเรียแล้วประพาศประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เพื่อสอบหาความรู้วิธีการปกครอง บ้านเมืองด้วยคณะเสนาบดีของประเทศทั้งปวง เพื่อนำมากราบบังคม ทูล พระบาท สมเด็จ พระปิยะมหาราชเจ้าประกอบกับพระราชนโยบาย ที่จะเปลี่ยนการปกครองประเทศไทยสืบไปนั้น

ข้าพเจ้าอยู่ประเทศอังกฤษ ๔ เดือน เสร็จราชการกลับกรุงเทพ ฯ พ.ศ. ๒๔๓๑ ออกจากกรุงเทพ ฯ พร้อมด้วย มิสเตอร์คอลิน ผู้ช่วยพระวิภาคภูวดลไปหาเจ้าหมื่นไวย-วรนารถที่หลวงพระบางแล้ว ไปทำแผนที่ลำน้ำแบ่งน้ำทา จนสุด ปลายน้ำถึงเมืองไซต่อเขตต์ เมืองหนองแส เขตต์ ประเทศยูนานแล้วเดินทางตัดไปเมืองแถงซึ่งญวนเรียกเดียนเบียนฟูเดินทางไปเมืองไลหรือไลเจาได้ครึ่งทางพบกองทัพฝรั่ง เศสที่ ปราบ โจรจีนหัวเมือง

ซ่าได้ได้สำเร็จ ฝรั่งเศสบังคับให้ข้าพเจ้ากลับมาเมืองแถง ข้าพเจ้าทำแผนที่จากเมืองแถงมาเมืองงอย นครหลวงพระบางล่องกลับกรุงเทพ ฯ ทางปากลายเมืองพิชัย

พระวิภาคภูวดลกลับมาจากประเทศอังกฤษแล้ว ภายหลังพ.ศ. ๒๔๓๒ พระวิภาคภูวดลกับข้าพเจ้ายกออกจากกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปตามลำน้ำเจ้าพระยาถึงปากน้ำโพเดินทางเรือแม่ปะขึ้นลำแม่น้ำปิง ไปถึงเมืองเชียงใหม่บรรจบกับพระยาอรรคราชนารถภักดีเพื่อสำรวจแดนไทย–พม่า ทางตะวันตก พรมแดนเชียงใหม่กับเมืองเงี้ยวและยางแดง ข้าพเจ้าทำแผนที่ลำน้ำคง (สาละวิน) แต่ทางตะวันตกแม่ฮ่องสอนลงไปท่าส่องยางขึ้นบกทำแผนที่ไปเมืองยวม เมือง ขุนยวม ลำแม่น้ำเมย แล้วลัดเข้าเมืองตาก ล่องแม่น้ำปิง มาปากน้ำโพเมืองอุทัยธานี เข้าปากคลองสะแกกรังปลายแม่น้ำสุพรรณกลับกรุงเทพ ฯ

การที่กรมแผนที่ส่งพนักงานไปทำแผนที่ทางชายแดนนั้นมีกำหนดส่งไปทุกปี ออกจากกรุงเทพ ฯ ปลายเดือนตุลาคม แล้วออกทำแผนที่ต่อไปจนถึงต้นฤดูฝนจึงกลับมากรุงเทพ ฯ เพราะฝนตกวัดแดดวัดดาวและส่องกล้องวัดยอดภูเขาไม่สะดวก ด้วยมีเมฆหมอกมากจึงกลับมาอยู่ประจำทำงานจารึก หลัก ฐาน และวาด เขียนรายการลงเป็นแผนที่ในกรุงเทพ ฯ จนสิ้นฤดูฝน จึงออกเดินทางไปสำรวจอีก ถึงปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๒ การออกสำรวจพื้นที่หัวเมืองแล้วเอามาประกอบเขียนเป็นแผนที่ประเทศไทย นับได้ว่าสำเร็จแล้วและกรมแผนที่ก็ได้จัดระเบียบการงานพอลงรูปแล้ว พระวิภาคภูวดลจึงตั้งต้นจัดวางการงานทำแผนที่สามเหลี่ยมทางชายแดนต่อไป เพื่อให้เป็นหลักฐานถาวรสำหรับใช้ในการทำแผนที่รายละเอียดจะเป็นแผนที่ชนิดบ้านเมืองหรือท้องถิ่นหรือแผนที่รายละเอียดสำหรับใช้ในการสำรวจที่ดินไร่นาเรือกสวนอย่างใดก็ตาม และแผนที่สามเหลี่ยมนั้นเป็นประโยชน์ถาวรชั่วกัลปาวสาน

ฉะนั้น พอเดือนตุลาคมพ.ศ. ๒๔๓๓ พระวิภาคภูวดลค้างพักฤดูฝนอยู่ที่เมืองเชียงใหม่แล้ว ข้าพเจ้าจึงยกกองทำแผนที่จากกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปเพื่อบรรจบกันที่เมืองฝางเหนือเมืองเชียงใหม่ ข้าพเจ้าเดินทางออกจากกรุงเทพ ฯ ทำแผนที่สำรวจทางขึ้นบกที่ปากน้ำ

โพตัดขึ้นไปทางบกถึงลำน้ำสักขึ้นไปตามลำน้ำนั้นไปทางเมืองเพ็ชรบูรณ์ ตัดมาเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองตั้ง เมืองถอง เมืองนครลำปาง ขึ้นไปเวียงป่าเป้า บรรจบกองพระวิภาคภูวดลที่เมืองฝาง

การสำรวจเดินทางทำแผนที่เช่นนี้ ถ้ามีทางแยกเป็นทางใหญ่แห่งใด ข้าพเจ้าก็จัดพนักงานแผนที่แยกกันไปสำรวจเพื่อให้ปรากฏแผนที่เต็มเนื้อที่ ทุกบ้าน ทุก เมือง และทุกแขวง หรืออำเภอ แล้วก็มาบรรจบกับกองข้าพเจ้าเป็นระยะไปจนทั่วเนื้อที่ในพื้นบ้านเมือง

เมื่อรวมกันที่เมืองฝางแล้วจึงลงมือทำแผนที่สามเหลี่ยมต่อไปเป็น ๒ กรง คือกองพระวิภาคภูวดล และกองข้าพเจ้า ที่ต้องแยกเป็น ๒ กองนั้น เพราะมีพนักงานที่ทำการวัดสามเหลี่ยมวัดดาวเพื่อกำหนดแลติจูด มีแต่พระวิภาคภูวดลกับข้าพเจ้าเท่านั้นที่จะทำได้ เพราะเป็นวิชาชั้นสูงมีการคำนวณมาก พนักงานอื่น ๆ ได้แต่เป็นลูกมือ ขั้นแรกที่จะตั้งหลักการทำแผนที่ พระวิภาคภูวดลได้ขยายทำแผนที่สามเหลี่ยมจากกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปทางเหนือทางยอดเขาเมืองลพบุรี ส่องกล้องติดต่อขยายขึ้นไปถึงยอดภูเขาสูง ๆ ทางเมืองนครสวรรค์ก็ขึ้นทางเหนือไปถึงภูเขาใหญ่ เรียกว่าดอยหรือเขาอ่างกา เพราะกล่าวว่ามีที่ราบเป็นอ่างกาอยู่บนยอดภูเขานั้น ซึ่งเป็นยอดเขาสูงที่สุดของประเทศไทย ในขณะนี้ภายหลังเปลี่ยนเรียก "ดอยอินทนน" เพื่อจารึกนามของเจ้า นคร เชียงใหม่คนหนึ่งที่ เรืองนามไว้เป็นที่ระลึก ชาวเชียงใหม่นิยมกันมาก จึงเลยเรียกชื่อเขานั้นว่าดอยอินทนนมาจนบัดนี้ แต่ในสมัยก่อน ร.ศ. ๑๑๒ เมื่อดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงยังเป็นของไทยนั้น ภูเขาสูงที่สุดชื่อ ภูทรายหลายแล้ง (สูง ๙๐๕๙ ฟุต) อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือเมืองหลวงพระบาง ในแคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหก ต่อกับดินแดนประเทศญวนเพื่อขยายการทำแผนที่สามเหลี่ยมตั้งหมุดที่เขาดอยสุเทพ แล้วจึงตั้งหลักพื้นที่เรียกตามภาษาอังกฤษว่า *BASE* ในทุ่งนาหลังเมืองเชียงใหม่ แล้วตั้งกล้องทำแผนที่สามเหลี่ยมจาก *BASE* นั้นไปทางเหนือจนรอบดินแดนประเทศไทยในสมัยนั้น พระวิภาคภูวดลทำแผนที่สามเหลี่ยมแต่เมืองฝางดอยผ้าห่มปกบรรจบหมุดสามเหลี่ยมของอังกฤษไปดอยตุง เมืองเชียงราย ข้าพเจ้าทำ

ทางแยกไปทางหนึ่งไปดอยผ้าห่มปกไปบรรจบกันที่เมืองเชียงราย เมื่อบรรจบกันที่เมืองเชียงรายแล้ว พระวิภาคภูวดลแยกไปทางภูสามเส้า ภูน้ำบ่อ ภูนางแอ ภูเชียงมูบ เมืองเชียงแสน ดอยหลวง ภูป่ายาง ดอยตุง ผาฉุ่ย ดอยหมกรอด เชียงฮุน เชียงสูน ป่างทะเอา บ้านใหม่ เมืองสิง คลังสบป่าแล ดงงอน เมืองไซ ดอยธาตุ ฮี้ผี นอนช้าง ขี้นาง ผารัด ซางหนาม หวายส้มน้อย หวายส้มใหญ่ ภูนางหวัง ธาตุจอมสี นครหลวงพระบาง เข้าช้างแม่ ธาตุล่อ ภูฮ่อง ภูเมียง หอมวิ ภูซาน เชียงขวาง ภูสามสุม ภูทราย หลายแล้ง ภูนางนอน ภูแกป ภูตัง ภูกระทิง เขางู ภูสิง เมืองหลวงภูคา เมืองไทรบุรีไปนครหลวงพระบาง ข้าพเจ้าทำการสายใต้ไปทางลำน้ำแบงเมืองไทรบุรี เมืองงอยไปนครหลวงพระบาง บรรจบกันที่นครหลวงพระบาง พอถึงต้นปีพ.ศ. ๒๔๓๕ ทางกรุงเทพ ฯ มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองขนานใหญ่เป็น ๑๒ กระทรวง แทนสมุหนายกกลาโหม และมหาดไทย สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีกระ–ทรวง มหาดไทยพระองค์แรก ทรงพระดำริห์เห็นว่าข้าพเจ้าเป็นผู้เชี่ยวชาญภูมิประเทศไทย เพราะได้ไปทำแผนที่บ้านเมืองและได้ไปค้นคว้าทำแผนที่มา ๘ ปีเศษแล้ว และ เป็นผู้รู้ภาษาอังกฤษดีทรงมีลายพระหัตถ์ลับไปขอข้าพเจ้าต่อพระวิภาคภูวดลให้มารับราชการกระทรวงมหาดไทย พระวิภาคภูวดลมีความกรุณาข้าพเจ้าและเห็นว่าข้าพเจ้าจะทำงานได้ดีทางกระ–ทรวงมหาดไทยดีกว่าจะอยู่กรมทำแผนที่จึงส่งข้าพเจ้าจากนครหลวงพระบางกลับกรุงเทพ ฯ เมื่อมาถึงแล้วทรงนำข้าพเจ้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงขอย้ายข้าพเจ้าจากกรมทำแผนที่มารับราชการตำแหน่งเลขานุการในการปกครอง และการเมืองต่างประเทศ ที่ต้องการผู้เชี่ยวชาญรู้พื้นที่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ย้ายข้าพเจ้ามารับราชการในกระทรวงมหาดไทย การที่โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายข้าพเจ้าจากกรมแผนที่มาอยู่กระทรวงมหาดไทยนั้น พระสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการทักท้วงมาดังสำเนาพระราชหัตถ์เลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวพระปิยะมหาราชดังต่อไปนี้ เพราะตามหลักการนั้นกรมแผนที่เป็นงานอย่างหนึ่งซึ่งควรสังกัดขึ้นกระทรวงเกษตราธิการ

วันที่ ๑๙ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ (๒๔๓๕)

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ด้วยพระยาสุรศักดิ์มนตรียื่นหนังสือฉบับหนึ่งว่า ด้วยจะขอหลวงเทศาจิตรวิจารณ์ (พระยามหาอำมาตย์) มาไว้รับราชการในกรมแผนที่ตามเดิม เพราะเป็นผู้มีความรู้และความชำนาญในราชการ ตามที่ถ้าถอนไปรับราชการในกรมมหาดไทยแล้วก็เหมือนกับทำลายกรมแผนที่เสียเหมือนกัน เพราะคน ๆ นี้ได้เป็นหลักอยู่ในกรมแผนที่ และว่าการที่เธอขอไปไว้รับราชการในกรมมหาดไทยก็ประสงค์จะให้ชี้แจงในพื้นภูมิฐานบ้านเมืองในพระราชอาณาเขตต์ เพราะเธอไม่ทราบ การตลอดจนได้แนะนำเป็นทางบำรุงต่อไปเท่านั้น ได้ส่งหนังสือพระยาสุรศักดิ์มนตรีมาให้ดูด้วยแล้ว ฉันเห็นว่าเรื่องนี้เมื่อชั่งโดยประโยชน์ที่จะได้แล้วเห็นว่าหนักอยู่ข้างกรมแผนที่มาก ถ้าไม่ได้อนุญาตให้หลวงเทศาไปรับราชการที่กรมมหาดไทยเสียแต่ก่อนแล้วก็จะไม่ต้องถาม แต่เพราะกรมมหาดไทยขอมาเข้าใจว่าเป็นตกลงเจ้าของกรมใหม่หวงแหนแล้วจึงได้อนุญาตไปด้วยเห็นว่าคน ๆ นี้มีความเพียรดีจริง บัดนี้พระยาสุรศักดิ์โต้ทานแข็งแรงดังนี้ จึงต้องถามเธอว่าจะเห็นประโยชน์ข้างไหนหนักกว่ากัน เพราะเธอก็ได้เคยบังคับกรมแผนที่มาเองแต่ก่อน และจะจัดการกรมมหาดไทยต่อไป

(ลายพระปรมาภิไธย) สยามินทร

พระวิภาคภูวดลทำแผนที่สามเหลี่ยมต่อไป คุมกองแผนที่มีนายเฮ็งบุตรของอาว์ข้าพเจ้าผู้ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานสัญญาบัตร เป็น พระประมวญภูมิภาคตำแหน่งเจ้ากรมที่ดินกระทรวงเกษตราธิการนั้นเป็นผู้ช่วยพระวิภาคภูวดล ไปทางดินแดนหัวพันทั้งห้าทั้งหกจนถึงแขวงเมืองพวน พอเกิดกรณีย์วิวาทกันฝรั่งเศสต้องเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง พระวิภาคภูวดลจึงนำกองทำแผนที่กลับกรุงเทพ ฯ เป็นอันสิ้นสุดของการทำแผนที่สามเหลี่ยมทางชายแดนในสมัยข้าพเจ้ารับราชการนั้น

การทำแผนที่วิธีสามเหลี่ยมทางชายแดนด้านตะวันตกและตะวันออกเฉียงเหนือต่อเนื่อง

จากแผนที่สามเหลี่ยมใหญ่ของอังกฤษทางประเทศอินเดียนั้น เป็นแผนที่สำหรับชาวไทยรุ่นหลังจะได้ใช้เป็นหมุดที่ถูกต้องต่อ ไปตามทางวิชาการและขยายการทำแผนที่รายละเอียดต่อไปในดินแดนภาคอื่น ๆ หรือจะเรียกว่าการทำไว้แล้วนั้นเป็นแม่บทของการที่อนุชนภายหลังถือเป็นหลักเกณฑ์ที่ถูกต้องแท้จริงในวิทยาการทำแผนที่ประเทศไทยสืบไปชั่วบุตรหลานของเรานั้นก็ได้ และถึงหากว่าดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทางตะวันออกเฉียงเหนือจะได้ถูกรุกรานแย่งชิงไปจากเราเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ และบัดนี้จะตกไปอยู่ในประเทศลาวแล้วก็ดี แต่แผนที่และหลักหมาย หมุดเขตต์ของแผนที่ สามเหลี่ยมที่ข้าพเจ้าและพนักงานแผนที่ไทยได้ไปทำเป็นเครื่องหมายไว้บนยอดเขาสูง ๆ ในท้องที่เหล่านั้น โดยบุกลำห้วยขึ้นเขาสูงเทียมเมฆไปในป่าดงที่แสนกันดารผ่าอันตรายทางภัยธรรมชาติและศัตรูอย่างเสี่ยงชีวิตมาแล้วนา ๆ ประการนั้นจะยังเป็นเครื่องแสดงสิทธิของประเทศไทยว่าเคยมีสิทธิในท้องที่เหล่านี้ไปชั่วกัลปาวสาน และหากว่าประเทศลาวจะมีการทำแผนที่ท้องถิ่นเหล่านั้นเมื่อใดยังอาจจะใช้หมุดหมายแผนที่สามเหลี่ยมของเราเหล่านั้นเป็นประโยชน์ในทางด้านวิชาการแผนที่สืบไปได้

ข้าพเจ้าได้เขียนแสดงมาให้ ปรากฏแล้วว่าเรื่อง การทำแผนที่ของที่ถูกต้องตามหลักวิชานั้นเป็นของสำคัญแก่การปกครองบ้านเมืองทุกแผนก เพราะยกเอารูปและรายการของพื้นที่แผ่นดินในบ้านเมืองมาดูกะวางการงานได้ใกล้ต่อที่เป็นจริง ความข้อนี้ประชาชนบ้านเมืองที่เจริญแล้วเขาได้เล็งเห็น และได้กล้าลงทุนรอนลงกำลังทรัพย์ให้มานานแล้วทั่วโลกก็เห็นผลสมความ มุ่งหมายของเขา ในการทนุบำรุงบ้านเมือ งของเขาให้เจริญดังที่ พวกเราชาวไทยได้ไปเห็นกันมาแล้วโดยมาก ที่เรายังล้าหลังอยู่ในการปกครองนั้นก็โดยเหตุอย่างหนึ่งที่เรามีแผนที่อยู่บ้างแล้วแต่ไม่ใกล้ต่อความต้องการของทางราชการบ้านเมืองในขณะนี้ อนึ่งการที่รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติและประมวลกฎหมายที่ดินออกใช้เร็ว ๆ นี้เป็นของสำคัญที่เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองเป็นเอนกประการนั้นก็จริงอยู่ แต่ถ้าไม่มีแผนที่ ๆ ถูกต้องตามหลักวิชาการแล้วเกรงว่าจะไม่ได้ผลเต็มภาคภูมิสมความมุ่งหมาย ฉะนั้นถึงเวลาแล้วที่จะต้องกอบโกยเงิน ลงทุนทำแผนที่บ้านเมืองโดยเฉพาะแผนที่พื้นดิน ที่เรียกว่า

คาดาส์เตรลเซอเว ให้ได้มากโดยรวดเร็วจึ่งจะได้ผลบ้างสมความประสงค์ เพราะประเทศไทยถึงจะเป็นประเทศเล็กก็จริงแต่พื้นที่ที่ยังเหลือจากความรุกรานเสียไปบ้างแล้วก็ดี เรายังมีที่ดินอุดมสมบูรณ์พอจะรับพลเมืองอีก ๑๐ เท่า คือจาก ๑๘ ล้านเป็น ๑๘๐ ให้ทำการเพาะปลูกที่ดินเป็นของตนพอเลี้ยงชีพไปได้โดยความผาสุก

เมื่อพระวิภาคภูวดลกราบถวายบังคมลาออก จากราชการกรมแผนที่แล้วได้ไปแต่งหนังสือพิมพ์โฆษณา ๒ เล่ม เมื่อปี ค.ศ. 1895 เรียกว่า Report of Survey in Siam อีกเล่มหนึ่งแต่งออกพิมพ์โฆษณา เมื่อปี ค.ศ. 1900 เรียกชื่อว่า Surveying and Exploring in Siam และส่งมาให้ข้าพเจ้า มีคำจารึกในหนังสือที่ส่งมาให้ข้าพเจ้านั้นว่า Presented to H. E. Phya Srisdi the faithful servant of his King for whom he was always as ready as his brother to lay dowu his life, and who was ever the true comreds of the Author Bangkok 20 th. September 1900. แปลว่าขอให้หนังสือเล่มนี้แก่พระสฤษฎ์ ผู้เป็นข้าราชการซื่อสัตย์ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็นผู้ที่พร้อมอยู่เสมอที่จะถวายชีวิตเป็นราชพลี ดังเช่นพี่ของเขาได้ถวายชีวิตแล้วนั้น พระสฤษฎ์ เป็นมิตรที่แท้จริงของผู้แต่งหนังสือเล่มนี้ กรุงเทพ ฯ วันที่ ๒๐ กันยายน ค.ศ. ๑๙๐๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๓ หนังสือสองเล่มนี้ถ้าใครต้องการอาจซื้อหาอ่านได้ และเพื่อจะไม่ให้ผู้อ่านฉงนเวลาอ่านหนังสือสองเล่มนั้น จึงขอชี้แจงไว้ว่า ตามที่ทราบกันอยู่แล้ว ฝรั่งเขาไม่มีการเปลี่ยนชื่อ คือเขามีชื่อและนามสกุลอย่างเดียวในชั่วชีวิตของเขา แต่ไทยเราในสมัยราชาธิปตัย มีราชประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินเปลี่ยนนามและเลื่อนชั้น จากหมื่น ขุน ถึงสมเด็จเจ้าพระยา อย่างที่ทราบกันดีอยู่แล้ว และเพื่อจะไม่ให้ผู้อ่านฉงนจึงอยากขอบอกไว้ว่าในหนังสือ ๒ เล่มที่พระวิภาคภูวดลพิมพ์โฆษณานั้น มีชื่อข้าพเจ้าหลายอย่าง ดังเช่นนายบัญชาภูมิสถาน หลวงเทศาจิตรวิจารณ์ พระสฤษฎ์พจนกรณ์ เป็นต้นซึ่งเป็นนามของข้าพเจ้าทั้งนั้น ในที่สุดของการทำแผนที่ข้าพเจ้าเห็นว่าน่าจะเล่าเรื่องชีวิตของพนักงานการทำแผนที่ไว้ให้ทราบเสียบ้างว่าเป็นอย่างไร คือ

วิชาการทำแผนที่นั้น การเรียนก็อย่างวิชาสถาปัตย์ วิศวกรรม อักษรศาสตร์ เหล่านี้เป็นต้น ต้องจบเตรียมอุดมศึกษาก่อนแล้วจึงจะเรียนการทำแผนที่ได้ การทำแผนที่เป็นวิชาของฝรั่งแท้ ถ้าไม่รู้หนังสือฝรั่งดีแล้วจะรู้การทำแผนที่ถึงขั้นเป็นนายเลยไม่ได้เป็นอันขาด เพราะมีการคำนวณที่ยากมาก และไม่มีสอนกันเป็นภาษาไทยเสียด้วย และยังต้องมีวิชาที่จะต้องใช้เครื่องมือ เครื่องส่องดาว เดือน อาทิตย์ ล้วนแต่เป็นของฝรั่งประดิษฐ์ทำขึ้นทั้งสิ้นยังไม่มีในเมืองไทย พนักงานแผนที่ต้องเป็นคนมีอนามัยดี ทนกับดินฟ้าอากาศ เพราะการทำแผนที่ต้องกรากกรำอยู่กับแดดกับฝนเนืองนิตย์ เวลาที่เล่าเรียนเสร็จเป็นพนักงานแผนที่แล้วมีเรื่องที่ลำบากคือ ต้องออกไปรับราชการตามท้องที่หัวเมืองไม่ใช่งานที่ทำอยู่กับบ้านในกรุงเทพ ฯ การที่ออกไปพักอาศัยอยู่ตามท้องที่ ย่อมมีความลำบากและหมดเปลืองกว่าอยู่บ้าน และห่างไกลจากครอบครัวญาติมิตร ถ้าไม่ไปขาดแคลนหรือเจ็บป่วยลงอย่างไร ลำบากกว่าทำงานอยู่กับบ้านในกรุงเทพ ฯ แม้แต่ออกไปทำแผนที่ในท้องที่ใกล้กรุงเทพ ฯ ที่ต้องไปค้างคืนก็ยังลำบาก เพราะยุงชุมกว่ากรุงเทพ ฯ และหน้าแล้งมีแต่[illegible] หาน้ำดื่มที่สะอาดยากเป็นต้น พนักงานที่ไปทำการแผนที่หัวเมืองทางไกลออกไปยิ่งลำบากและหมดเปลืองยิ่งกว่านั้น ยิ่งพวกไปทำแผนที่สามเหลี่ยม คือไปทำในเทือกแนวภูเขาสูง ๆ ทั่วไป ไม่มีที่ราบเลยนั้นย่อมเป็นท้องที่ป่าดงมีโรคภัยไข้เจ็บมาก ห่างนายแพทย์ที่จะรักษาพยาบาล และทางเดินที่ไปมากันดารแสนสาหัส และมีภยันตรายจากสัตว์ป่าเนือง ๆ ยิ่งครั้งข้าพเจ้า เมื่อเส้นชายแดนยังไม่ตกลงว่าเป็นเขตต์ของประเทศใด นายเขาสั่งใช้ให้ไปทำแผนที่แถบนั้นก็ต้องไป เสี่ยงอันตรายต่าง ๆ คือเจ้าของท้องที่ ๆ ใกล้เคียงที่แย่งชิงเขตต์แดนกับเรานั้น เป็นธรรมดาไม่อยากให้เราไปวัดไปทำแผนที่ และขัดขวางการที่พวกไทยเราจะไปทำแผนที่ทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ มีเรื่องความจริงที่เป็นมาแล้ว คือนาย ถัด พี่ชายข้าพเจ้าไปทำแผนที่แขวงสิบสองปันนาต่อกับจังหวัดเชียงราย ถูกผู้ร้ายเงี้ยวชาวเชียงตุงมาซุ่มไล่และยิงพี่ข้าพเจ้าตายในขณะทำแผนที่อยู่นั้น การที่จะเป็นเจ้าพนักงานแผนที่ต้องเสี่ยงภัยต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว อีกประ

การหนึ่งการตั้งหมุดสำหรับส่องกล้องทำแผนที่สามเหลี่ยมนั้น ต้องใช้ยอดเขาสูงสุด และไกลที่สุด บางทีหมุดบนยอดเขาลูกหนึ่งระยะห่างจากภูเขาอีกลูกหนึ่งที่จะตั้งเป็นหมุดติดต่อกันนั้นเดินทางค้างคืนถึง ๗ วันก็มี เหล่านี้เป็นต้น และเมื่อเห็นยอดเขาที่กะหมายไว้จะเอาเป็นหมุดแล้วก็ยังไม่ทราบว่าทำอย่างไรจึงจะไปยอดเขานั้นได้ และเขานั้นจะอยู่ที่ใดตำบลใด ก็ไม่มีใครบอกได้ พนักงานแผนที่มีที่จะทำได้อย่างเดียวคือ ตั้งแคมพ์บัส เล็งหมายทิศแล้วก็พอพยายามเดินมุ่งหน้าค้างวันค้างคืนไปทางเส้นทิศนั้น จนถึงเขาที่สูงที่สุดในทางที่ไปนั้น แล้วต้องขึ้นไปดูว่าจะถูกลูกเขาที่หมายหรือไม่ การเดินทาง ๆ ชายแดนของประเทศไทยนั้น ย่อมเป็นป่าชัฏกันดาร มีแต่ต้นไม้ใหญ่ ๆ เต็มไปด้วยภยันตรายจากสัตว์ป่า และคนป่าที่ไร้ศีลธรรม การเดินทางไปนั้นต้องนำเสบียงอาหารแบกหามกันไปตลอดจนถึงผ้าเต็นท์สำหรับกางพักนอนเวลาค่ำ และตามทางเดินนั้นเล่าก็เต็มไปด้วยตัวทากหรือปลิง เล็ก ๆ ตามทางพื้นที่เดิน และตกลงมาจากกิ่งไม้ในป่าที่บุกไปนั้น เมื่อถึงเวลาพักเปลื้องเครื่องแต่งกายออกผลัดเปลี่ยนแล้ว เลือดโทรมตัวก็มี นอกจากนั้นยังมีโรคภัยไข้เจ็บในป่านา ๆ ประการ โดยเหตุที่พรรณนามานี้ พนักงานแผนที่ต้องเป็นคนมีวิชาอย่างวิชาอื่น ๆ แล้ว ยังต้องเป็นคนแข็งแรงอนามัยดี ทนการลำบากตรากตรำตามท้องถิ่นที่ตนไปทำแผนที่นา ๆ ประการ ข้าพเจ้าเป็นนักเขียนที่ไม่อยากจะคุยอวดอ้างตนประการใด แต่เมื่อได้ไปสละเวลาอันมีค่าและเสี่ยงภัยแก่ชีวิตให้แก่ประเทศชาติมาแล้วถึง ๘ ปี เศษ ก็ยังอดไม่ได้ที่จะจารึกถ้อยคำของผู้บังคับบัญชาลงไว้ ประกอบกับประวัติสำหรับเป็นเป็นเรื่องที่บุตรหลานจะได้ทราบกันต่อไป เพื่อได้เป็นที่ระลึก และแสดงคุณงามความดีและความอุตสาหพยายามของบรรพบุรุษของเขาที่ ได้ทำมาแล้วอย่างไรให้ปรากฏเท่านั้น

โดยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงขอคัดและแปลหนังสือที่ข้าพเจ้าได้รับความชมเชยจากงานการทำแผนที่ไว้บ้างบางฉบับเท่าที่หน้าหนังสืออำนวย ภาษาอังกฤษว่า

Camp Pu Nang Wang
16 th. April 1892

Luang Thesa

I was very much pleased Witness from Pu Kwang Muang the magnificent display or active intellifence shown by the number of hill tops you had lelecter and cleared. It is a splendid work showing much energy and innumerable hardships and diffculities overcome. Unfortunately there are not in Siam those who can appreciate the work at its right value but I trust the day is not distant when opinions on your work will be given by those whose authority is of the first order and through whom it will be seen that you have rendered excellent service to your country. Continue on with your good work reward must come.

(Sgd) James McCarthy.
Phra Wiparg Puwadol.

สำเนาคำแปลหนังสือพระวิภาคภูวดล (เยมส์ แมกคาธี)
เขียนที่ยอดเขาภูนางหวัง (สิบสองปันนา)
ลงวันที่ 16 เมษายน ค.ศ. 1892

ถึง **หลวง—เทศา**

ฉันยินดีมากที่ได้เห็นจากยอดเขาภูนางหวังที่ปรากฏคุณสมบัติในความปรีชาสามารถเฉียบแหลมที่ปรากฏตามยอดภูเขาสูง ๆ ทั้งปวง ที่ท่านได้คัดเลือกแผ้วถางแล้วเสร็จได้นั้น เป็นกิจการชนิดเยี่ยมยอด และแสดงความหากเพียรพยายามและอดทนต่อความลำบากยากเข็นนา ๆ ประการ เหลือพรรณนาจึงอาจทำสำเร็จได้ แต่เป็นสมัยที่ไม่มีใครในประเทศไทยขณะนั้นจะทราบซึ้งเห็นดีต่อคุณค่าของงานได้โดยถูกต้อง แต่ฉันยังเชื่อว่าจะมีวันข้างหน้าในไม่ช้า ถึงจะมีคนที่รู้คุณค่าของการงานที่ท่านได้ปฏิบัติสำเร็จมาแล้ว และเป็นคนที่มีอำนาจสูงสุดที่เด่งเห็นว่า ท่านได้ทำงานอย่างสำคัญยิ่งสำหรับประเทศชาติ ฉะนั้นขอท่านทำงานต่อไปเถิดบำเหน็จจะต้องมา.

(เซ็นนาม) เยมส์ แมกคาธี
พระวิภาคภูวดล

คัดจากรายงานพระวิภาคภูวดลในหนังสือ A survey in Siam 1894 หน้า ๗ ภาษาอังกฤษว่า Phra Sarisdi, a siamese gentleman who has been with me almost from boyhood, and who has developed into an excellent explorer never flincding at any difficulties, and taking the greatest interest in the work, to which he has rendered royal and solid assistance.

พระสฤษฎ์ดี สุภาพบุรุษไทยผู้ได้อยู่กับข้าพเจ้ามาตั้งแต่เด็ก และผู้ที่ได้เล่าเรียนวิชาการตรวจบ้านเมืองและทำแผนที่มีความรู้ชั้นดีเยี่ยม เป็นผู้ไม่เกรงภัยในความลำบากยากแค้นทั้งปวง และเป็นผู้สนใจต่อการงานในหน้าที่อย่างดีเยี่ยม การงานที่ท่านเป็นงานที่ทำโดยความเต็มใจยิ่ง และเป็นงานที่ช่วยเหลืออย่างได้ผลมาก หน้า ๓๖ ภาษาอังกฤษว่า Phra sarisdi came at this time into M. Fang. He hac completed an excellent round or work. ....

แปลว่าพระสฤษฎ์ดีได้มาถึงเมืองฝางในขณะนี้ เขาได้ไปทำงานอย่างดีต่าง ๆ เป็นอันมาก หน้า ๔๒–๔๓ ภาษาอังกฤษว่า Arrived at Chieng Kwang I met Luang De sah (now Phra Sarisdi), who had come by Nan as he usual had done excellent work. ....

แปลว่า เมื่อถึงเมืองเชียงของได้พบหลวงเทศา หรือพระสฤษฎ์ ผู้ทำการมาจากเมืองน่าน และได้ทำงานดีเยี่ยมมาแล้วเช่นเคย หน้า ๑๓๗ ภาษาอังกฤษว่า

In a little while Luaug Di Sah came a cross, I was glad to see the young fellow, and congratulated him on the excellence of the work he had performed. ....

แปลว่า หลวงเทศาก็ข้ามมาถึง ข้าพเจ้ายินดีที่จะได้พบคนหนุ่มคนนี้ และอวยพรแห่งความสำเร็จอย่างดีเยี่ยมที่เขาได้ทำมาแล้วนั้น

เมื่อโอนกรมแผนที่ไปสังกัดขึ้นกระทรวงเกษตราธิการ และข้าพเจ้าเข้ารับราช

การกระทรวงมหาดไทย เปลี่ยนอาชีพ เปลี่ยนหน้าที่ราชการแล้ว ข้าพเจ้าเหินห่างจากกรมแผนที่ไป เว้นแต่พระวิภาคภูวดลนั้นยังคงรับราชการอยู่ในกรมแผนที่จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๔ (๑๙๐๑) กำหนดเกษียณอายุราชการกราบถวายบังคมลาออกรับพระราชทานบำนาญอย่างสูงตามสัญญาพิเศษที่สมเด็จกรมพระยาดำรงได้ทรงลั่นพระโอษฐ์ไว้ แม้ถ้าจะยังคงรับราชการอยู่ต่อไปก็คงจะได้รับพระมหากรุณาต่ออายุราชการให้ เพราะเป็นคนโปรด เกิดปีฉลู ร่วมราชสมภพ เคยพระราชทานของขวัญในเวลาเฉลิมพระชนม์พรรษาทุกปี เมื่อกลับไปถึงประเทศอังกฤษแล้ว สมาคมโรแยลแกรพิเกลโซไซอิตี้ซึ่งเป็นสมาคมเกี่ยวกับการภูมิศาสตร์ และการทำแผนที่เลื่องชื่อลือนามทั่วโลกได้ให้รางวัลเหรียญเปตรอนเมเดล (Patron medal) แก่พระวิภาคภูวดล ๆ เป็นคนมีนิสัยเช่นชาวไอแลนด์ทั้งปวงชอบสมาคมมีมิตรสหายมาก การครองชีพมีเลี้ยงดูแจกจ่ายฟูมฟาย จนเมื่อจะกลับไปบ้านเมืองกำเนิดของตนยังแจกของแต่งบ้านทั้งหมดให้แก่มิตรและศิษย์ทั้งปวงจนหมดตัว

ในลำดับต่อมาข้าพเจ้าได้ทราบว่ามิสเตอร์ กิบลิน R. W.Giblin F.R.G.S. มิสเตอร์ เออวิน BA., BAI., AMICE ได้เป็นเจ้ากรมแผนที่ มีฝรั่งชาวออสเตรเลีย เดนมาร์คเป็นพนักงานถึง ๒๐ คน แล้วมีข้าราชการไทยรับตำแหน่งต่อจากมิสเตอร์ เออวิน อีกหลายคน ส่วนกรมแผนที่นั้นก็ย้ายออกจากในพระบรมมหาราชวังไปตั้งอยู่วังสระปทุมที่ตั้งสนามกีฬาแห่งชาติบัดนี้ และตำบลท่าเตียน และเมื่อมีเจ้าพนักงานไทยได้เล่าเรียนการทำแผนที่มากขึ้น ทางราชการก็ค่อยระบายพนักงานฝรั่งชาวออสเตรเลีย ออกไปจนหมด และในที่สุดโอนไปขึ้นกระทรวงกลาโหม บรรจุนายทหารไทยเข้ารับราชการ ระบายฝรั่งออกไปหมดสิ้น แล้วฝึกหัดคนไทย และราชการกรมทำแผนที่ในบังคับบัญชากระทรวงกลาโหมก็เจริญขึ้น

ต่อมาจนกาลบัดนี้ ปรากฏว่าได้ขยายการทำแผนที่ทั้งแผนที่สามเหลี่ยม แผนที่เมืองหรือจังหวัด แต่โดยมากเป็นแผนที่ที่เรียกว่า โตโปกร๊าฟฟิคกอลเซยร์เว ส่วน

สำหรับที่บ้าน ไร่นา เรือกสวน นั้น ได้แยกไปเป็นหน้าที่ของกรมที่ดิน ถ้าผู้ใดสนใจจะขอดูรายงานการทำแผนที่จากกรมแผนที่ก็ได้.

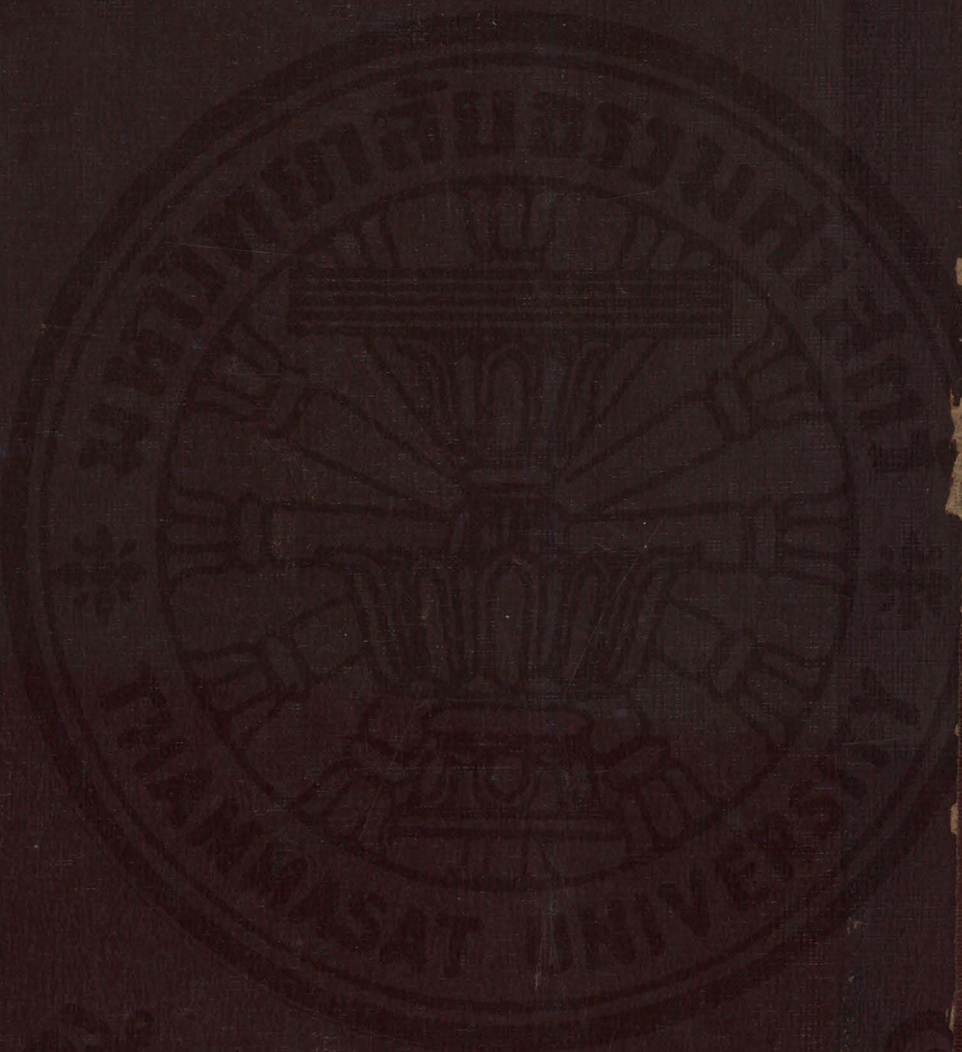
(ลงชื่อ) พระยามหาอำมาตยาธิบดี

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๕๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ บริษัท ส. พยุงพงศ์ จำกัด ตรอกโรงเรียนฟู่เจิ้ง (ใกล้ตลาดสี่พระยา)
โทร. ๓๒๒๒๒ พระนคร นายสงวน พยุงพงศ์ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๔๙๙

THAMMASAT UNIVERSITY